ساڵی کچە هەرمەنی لە موکریان

لە بەڵگەکانی رۆژهەڵات و رۆژئاوا دا

تاهیر قاسمی

ساڵی کچە هەرمەنی لە موکریان

لە بەڵگەکانی رۆژهەڵات و رۆژئاوا دا

تاهیر قاسمی

وەک پێشەکی

زۆر منداڵ بووم کە باسی کچە هەرمەنیم لە بە تەمەنەکان بیست بەڵام ئەوان زانیاریی زۆریان لە بارەیەوە نەدەزانی. هەر ئەوەندە کە کوڕێکی کورد کچێکی هەرمەنی هەڵگرتوەو لە سەر ئەوە هەڵلا ساز بووە تا دواتر کە مەسڵەت کراوە. بەڵام ئەوە کە هەڵگرتنەکە لە کوێ بووە، کچە هەرمەنی بۆ لەو ناوچەیە بووە، هەڵلاکە چۆناوچۆن بووە، هەڵلاکەران کێ بوون و دواجار چۆن مەسڵەت کراوە، ریزە پرسیارێکی بۆ زەینی بە پرسیاری من بێ وڵام بوون. گەورەتر بووم و نەقڵی حەریقی شاعیرم بیست کە ئاغا ریشی تاشیبوو و ئەویش شکایەتی کردبوو بەڵام شکایەتەکەی لە هەڵلا و پشێویی کچە هەرمەنی دا پشتگوێ خرابوو و بۆخۆی گوتبووی ریشی من لە هینەکەی کچە هەرمەنی دا ون بوو. بەو پێیە وا دیار بوو هەڵلاکە گەورە بووە بەڵام دیسانیش زانیاریی زۆرم لە سەری نەبوو. لەو ماوەیەدا چەند لێکۆڵینەوەو وتاریش لەو بارەوە نووسرابوون کە ئەمن نەمتوانیبوو بیانخوێنمەوە و دەستم پێیان نەگەیشتبوو. تا ماوەیەک لەوە پێش لە کتێبی "ژیان و شێعرەکانی سەیفولقوزاتی قازی" دا تووشی ناوی تۆرەمەی ئەو کوڕە کورد و کچە هەرمەنیە بووم کە لە لای سەیفولقوزات و دواتر حەمەحوسێن خانی سەیفی قازی وەک میرزا و موباشیر گیرسابوونەوە. هەر ئەمە وای کرد کە جارێکی دیکە بە دوای خوێندنەوەی بەسەرهاتی کچە هەرمەنی دا تێهەڵبچمەوە. بە ئینترنێت دا گەڕام و چەند بابەت و نووسراوەم لەم بارەوە بە زمانی فارسی و کوردی دۆزیەوە. ئەگەرچی بابەت و لێکۆڵینەوەکان سەرنجراکێش بوون و تامەزرۆییان دەشکاند بەڵام هەستم کرد تێرم ناکەن. لە دڵە خۆم دا گوتم مادام ئەو بەسەرهاتە پێوەندی بە پیاوێکی ئینگلیزیەوە هەیە و دەوڵەتی ئینگلیزیش لەو هەڵلایەدا بەشدار بووە، حەتمەن دەبێ بە زمانی ئینگلیزیش لەم بارەوە شت نووسرابێ. بە دوای وشەی لاتینیی گرینفیلد (Greenfield) دا گەڕام و دیتم بۆچوونەکەم درووست بوو. هەر لە رۆژنامەکانی ئەو سەردەمی ئەمریکاوە تا بەڵگەنامەکانی پارلمانی بریتانیا و تا ساڵنامەی ئەو وڵاتە، لەم بارەوە باس و بابەت و بەڵگەیان تێدایە. لەو لاوەش تووشی

بابەت و نووسراوەو لێکۆڵینەوەیەک بە زمانی کوردی یان فارسی نەببووم کە کەلکی لەو سەرچاوە ئنگلیزیانە وەرگرتبێ. وا دیارە نووسەران و لێکۆڵەران دەستیان بە سەرچاوە ئینگلیزیەکان رانەگەیشتبوو. ئەوە بوو کە هەستم کرد پێویست دەکا بەسەرهاتی کچە هەرمەنی جارێکی دیکە بنووسرێتەوە و لێبڕام بە یارمەتی هەردوو سەرچاوە رۆژهەڵاتی و رۆژئاواییەکان ئەو کارە بکەم. ئاکام ئەوە بوو کە لەم بابەتەدا دەیبینن.

ساڵنامەی زارەکی لە موکریانی سەر چەقی ڕووداوەکان

ناوچەی موکریان بە درێژایی سەدەکانی رابردوو، ناوەندی ڕووداو و بەسەرهات بووە. ئەم ناوچەیە هەر لە سەردەمی دەسەڵاتی ماناکانەوە وەک دامەزرانی یەکەم دەسەڵاتی سیاسیی تۆمار کراو لە ئاستی ڕۆژهەڵاتی کوردستان و ئێران، لە ململانێ دەگەڵ هەر دوو زلهێزی ئورارتوو و ئاشوور، دامەزرانی دەوڵەتی ماد، ململانێ لە گەڵ دەسەڵاتەکانی دواتری هەخامەنێشی، ئەشکانی و ساسانی، بەرەنگاری لە گەڵ هێرش و هورووژمی عەرەب و دواتر تورک هەتا دامەزراندنی حکومەتی کۆماری کوردستان و.. ڕۆڵی گرینگی لە ڕووداوەکانی کوردستان و ئێران دا بووە. ڕەنگە هەڵکەوتنی ناوچەکە لە سەر ڕێگای ئاوریشم، بوونی خاکی بە پیت و بەرەکەت بۆ کشتوکاڵ لە پاڵ کوێستانی عەزیم و سازگار بۆ ئاژەڵداری و دە باوەش گرتنی گۆلی ورمێ کە لە کۆنەوە سەرچاوەیەکی دەوڵەمەند بۆ دابینکردنی خوێ لە دوور و نیزیک بووە، هۆکاری گرینگیی ئەو ناوچەیە و بەو پێیەش هۆکاری ڕوودان و هاتنە ئارای ئەو هەموو ڕووداوو بەسەرهاتە بووبێ. دیارە موکریانیش وەک زۆربەی ناوچەکانی کوردستان، بەسەرهاتە ناخۆشەکانی زۆر لە ڕووداوە خۆشەکان زیاتر بووە. ڕووداوگەلی وەک شەڕ و خۆڕاگری لە بەرامبەر هورووژمی داگیرکەران، بوون بە گۆڕەپانی شەڕی زلهێزان، کوشتاری دانیشتوانەکەی، وشکەساڵی و گرانی، سێڵاو و زۆر کارەساتی مرۆیی یان سروشتی دیکە. تەنانەت زۆر بەسەرهاتیش لەو ناوچەیە کە بە خۆشی دەستیان پێ کردبێ و بە خۆشی درێژەیان کێشابێ، بە خەم و ناخۆشی تەواو بوون. بەڵام لەم نێوەدا ڕەنگە ڕووداوی کچە هەرمەنیی بەرباسی ئێمە، لە دەگمەن ڕووداو و بەسەرهاتەکانی ئەو ناوچەیە بێ کە ئەگەرچی مەترسی شەڕو ماڵوێرانی و کوشتاری خەڵکی ناوچەکەی لێ دەکرا، بە خۆشی و شادی کۆتایی هات و بە کۆتایی هاتنی، خەڵک هەستیان بە سەرکەوتنی خۆیان لە بەرامبەر دەسەڵاتە زلهێزەکانی ناوچەو تەنانەت جیهان دا دەکرد .

لە کۆمەڵگای نەخوێندەوار یان کەم خوێندەواری رابردووی کوردستان دا، رووداوە گرینگە گشتییەکانساڵیان بە نێو دەکرا و وەک سەرەتای بڕگەیەک لە مێژووی نیزیک دیاری دەکران. لە تەقویم و کالانتەریی زارەکیی کۆمەڵگا دا، ئەم رووداوانە دەبوون بە دەسپێکی قۆناخێک لە مێژوو و حیسابی ساڵ و مانگیان لە سەر دادەمەزرا. وەک ساڵی شۆرشی شێخ عوبەیدیللای نەهری، ساڵی گرانی، ساڵی کوژرانی هەمزاغا، ساڵی سێڵاو، ساڵی هێرشی رووس و.. هەرچەند تەمەنی ئەو بڕگە مێژووییانە لە زەینی کۆمەڵگا دا تەنیا بە رادەی تەمەنی ئەو کەسانە بوو کە شاهیدی رووداوەکە بوون و بە دەگمەن لەوە تێپەڕی دەکرد. کات و چۆنیەتیی ئەو رووداوانە چونکە نەدەنووسرانەوەو تۆمار نەدەکران، دوای مەرگی شاهیدانی رووداو، ئیتر ساڵ ژماردن لە سەر بنەمای رووداوەکە، لە دەست وەچەی دوای ئەوان دەردەچوو و رووداو دەبوو بە مێژووی دوور و بەرەبەرە لە یادان دا کاڵ دەبۆوەو لە بیر دەچۆوە.

یەک لەو ساڵە گرینگانەی لە موکریان بە رووداوێکەوە ناودێر کرا، ساڵی "کچە هەرمەنی" بوو. لەو ساڵەدا کوڕە رەعیەتێکی کوردی بە ئایین موسوڵمان، کچی زەمینداریکی ئینگلیسی و بە ئایین مەسیحی هەڵگرت. ئەوەش بە گەڕانەوە بۆ دۆخی نیزیک بە سەت و سی ساڵ لەوە پێشی موکریان، رووداوێکی ناوازە بوو. ئەم رووداوەش ئەگەر هاوکات لە گەڵ پەرەگرتنی خوێندەواری و نووسینەوەی مێژوو ئەویش لە لایەن بێگانان نەبا، بە هۆی تۆمار نەکرانی لە لایەن ئەو کەسانەی لە ناخی رووداوەکان دا بوون، لەوانە بوو بە یەکجاری لە بیر بچێتەوەو ئەمڕۆ ئێمە هیچی لێ نەزانین. بەو حاڵەش چونکە ئەوانەی لە ناخی رووداوەکە دا بوون و بە چاوی خۆیان رووداوەکانیان دیت، نەیاننووسیەوەو تۆماریان نەکرد، ئێمە زانیاریی وردمان لە سەر چۆنیەتیی رووداوەکان و ئەکتەرەکانی ناو ئەو رووداوە نییە. ئەوەی هەیە کەسانێ چ لە رۆژهەڵات و چ لە رۆژئاوا، دووراودوور لەم بارەوە گێڕانەوەیان بیست و نووسیانەوە. لە سەرووی هەموانیش، تۆمارکراوەکەی

ئیعتمادولسەڵتەنەی وەزیری ڕاگەیاندنی دەرباری قاجار بوو کە دواتر بوو بە سەرچاوەی زانیاریی ئەوانەی لەم بارەوە لێکۆڵینەوەیان کرد و بابەتیان نووسی. بەڵام وێڕای زانیاریەکانی ئیعتمادولسەڵتەنە، کە وەک تاکە سەرچاوەی ڕۆژهەڵات لە بەر دەست دایە، ڕووداوی کچە هەرمەنی لە ڕۆژئاواش تۆمار کرا و چەندان ڕۆژنامەو ناوەند لە سەریان نووسی و تۆماریان کرد. لەوانە ڕۆژنامەی "شیکاگۆ تریبون"و "نیویورک سان" لە ئامریکا، یادداشتەکانی ، میسیۆنێری ئەمریکایی "ل.و. فاسۆم" کە لە ساڵانی دوای ڕووداوی کچە هەرمەنی بۆ ماوەیەک لە سابڵاخ بوو، ویکیسۆورسی ئینگلیسی، لەندەن تێلگراف، دەیلی نیوز و هەروەها لە بەڵگەنامەکانی پارلمانی بریتانیا دا چەند جار باسی کراوە و زانیاری لە سەر تۆمار کراوە. دواتریش نووسەران و مێژوونووسانی کورد لەوانە بەڕێزان ق. بابامیری و موهەندیس ڕەزا داوودی سەبارەت بەو ڕووداوە مێژووییە وتار و لێکۆڵینەوەیان نووسیوە. بەڵام ئەوەندەی ئەمن ئاگادارم بم، بەڵگە ڕۆژئاواییەکان لە چاوی لێکۆڵەرانی کورد نەدیو بووەو ئەوەی دواتر سەبارەت بە ڕووداوی کچە هەرمەنی نووسراوە، پشتی بە ڕۆژنامەی ئیعتمادولسەڵتەنە و گێڕانەوەی بەرەی دووهەم و سێهەمی دوای شاهیدانی ڕووداوەکە بەستووە. لەم بابەتەدا هەوڵ دەدەم بە کەلک وەرگرتن لەو سەرچاوانەی دەستم پێیان ڕاگەیشتوە، ئاوڕێک لە چۆنیەتی هەڵڵای کچە هەرمەنی لە موکریان بدەمەوە. ڕووداوێک کە لە باسی خۆشەویستی و ئەویندارییی دوو لاو واوەتر چوو، لە هەڵڵایەکی بچووکەوە بوو بە کێشەیەکی نێونەتەوەیی و سێ وڵاتی گەورەی ئێران، عوسمانی و بریتانیای بۆ ماوەی چەند مانگ بە خۆوە سەرقاڵ کرد، ئەو وڵاتانەی لە گەڵ یەکتر تووشی ناکۆکی و هەڕەشە لێک کردن کرد و مەترسیی ئەوەی لێ دەکرا کە شەڕێکی گەورەی لە سەر هەڵبگیرسێ.

هەڵگرتن و ڕەدواکەوتن

رووداوی کچە هەرمەنی، بە هەڵگرتنی کچێک کە باوکی ئینگلیسی و دایکی ئەرمەنی بوو، لە لایەن کوڕێکی کورد دەستی پێ کرد. "هەڵگرتن"ی کچ لە لایەن کوڕ ئەوەیە کە کوڕێک بە بێ ڕەزامەندیی بنەماڵەی کچ، تەنانەت پێش ئەوەی بە پێی ئایین و نەریت کچەکەی لێ مارە بکرێ، تەنیا لە سەر خواستی خۆی و کچەکە و ڕەنگە شک بردنی پەنایەک لە دەرەوەی بنەماڵەی دوو لایەن، بە دزی و بە نهێنی لە بنەماڵەکەی جیای دەکاتەوەو بە یەکەوە بەرەو شوێنێکی نادیار خۆیان دەشارنەوە. بە واتایەکی دیکە کچەکە لە بنەماڵەکەی دەڕفێندرێ. بەو کارەی کوڕ دەڵێن "هەڵگرتن" و هی کچ بە "ڕەدواکەوتن" یان "ڕەدووکەوتن" ناو دەبرێ. کچ ڕەدوای کوڕ دەکەوێو کوڕ ژن هەڵدەگرێ.

دیاردەی "ژن هەڵگرتن" و "ڕەدوا کەوتن" لە موکریان، شتێکی زۆر نامۆ نییەو نەبووە. لە دێرزەمانەوە کاتێک یاساو ڕێسا کۆمەڵایەتیەکان هەموو ڕێگاکانی پێک گەیشتن لە کوڕو کچی ئەویندار دەبەستن، ئەوانیش ناچار دڵ بە دەریا دادەدەن و هەوڵ دەدەن بۆخۆیان، بە سەر یاسا و ڕێسا کۆمەڵایەتیەکانو هەموو ئەو کۆسپو تەگەرانەدا باز بدەن کە ناهێڵن پێک بگەن. بۆ ئەوەش، بە دزی و بە دوور لە چاوی بنەماڵەو خزم و خەڵک، بە یەکەوە چارەنووسێکی نادیار دەگرنە بەر.

سەرەڕای ڕوودان و دووپات بوونەوەی بەردەوامی ئەم حاڵەتە لە شار و گوندەکانی کوردستان دا، هەڵگرتن و ڕەدواکەوتن هەتا ئێستاش، وەک کارێکی دژە نەریت لە لایەن کۆمەڵگاوە سەیری دەکرێ. مەزهەبیش ڕێگا بەو کارە نادا و پیاوانی مەزهەبی گەلێک جار بەرەنگاری ئەو دژە نەریتە بوونەتەوە. لە ناو کۆمەڵگا دا بنەماڵەی کچ لێهەڵگیراو ئەو کارە وەک دەستدرێژی بۆ سەر شەرەفی بنەماڵە چاو لێ دەکەن و بە پەڵەی داوێنی بنەماڵەو تایفەو عەشیرەی دەزانن و پیاوانی بنەماڵە دەبێ ئەو پەڵەیە بشۆنەوە. شۆردنەوەشی زۆر جار بە خوێن نەبێ ناکرێ. بەو هۆیەش، ڕەدوا کەوتن و هەڵگرتن بۆ کچو کوڕ بێ خەسارو تێچوو نەبووەو نییە. ئەگەر بنەماڵەی کچ دەستڕۆیشوو و ساحەب پیاو بن، کوڕ و زۆر جار کوڕ و کچ بە یەکەوە لە سەر ئەم کارە کوژراون. خۆ ئەگەر

نەشیانکووژن، ئەوە خەسارو تێچووی ئەو کارەیان تا ساڵانێکی درێژ لە سەر شان بارە. کوڕ دەبێ بە پووڵ و ماڵی زۆر یان دانی خوشک و کچێکی نیزیکی خۆی لە تۆڵە دا، خەسار و تێچووی ئەم کارە بدا. بەڵام قورسایی زیاتری تێچووی کارەکە لە نێو کۆمەڵ دا، لە سەر شانی کچی ڕەدواکەوتووە. ماڵی باوانی بۆ چەند ساڵ و ڕەنگە تا هەتایێ پشتی تێکەن، نەیدوێنن، وەخۆی نەگرنەوەو لە خۆیان بێبەری بکەن. ئەمەش بۆ هەر ژنێک لە کۆمەڵگای پڕ لە زەبروزەنگ و عاتفەی وەک کوردستان، ئازارێکی بە ژانەو بە واتای بێ پشت و پەنابییە. هاوکات لە ماڵی مێرد و دەرو جیرانیش تا مردن، دەبێ تانە و تەشەری ئەم و ئەو سەبارەت بە هەڵگیرانی و ڕەدواکەوتنی، ببیسێ. سەرباری هەمووی ئەوانە ڕەنگە تووشی مێردی نامەردیش بووبێ. لە راستیدا ریسکی ئەم پێکگەیشتنە بۆ کچی ڕەدواکەوتوو، چەند پلە لە هی کوڕی ژن هەڵگرتوو، زیاتر و قورسترە. هەر بۆیەش پشکی شێری ئازایەتی و فیداکاری لە گرتنە بەری ئەم ڕێگایە دا، بەر کچ دەکەوێ. لە بەسەرهاتی کچە هەرمەنیی بەرباسی ئێمەش دا، وەک دواتر دەبینین، ئازایەتیی "کەیت گرینفیلد" یان گوڵیزار و فاتمی دوای ڕەدواکەوتن، لە هی عەزیزی کوڕە کورد زیاتر و گرینگتر بووە. هەر ئەویش بوو کە دواجار بە شاهیدی دان لە سەر خۆی، گیانی عەزیزی رزگار کرد و پێشی لە ڕوودانی شەڕێک گرت کە ڕەنگ بوو سەدان و هەزاران کەسی تێدا بکوژرێ.

ساڵی بەسەرهاتی کچە هەرمەنی

ڕووداوی کچە هەرمەنی بەو جۆرەی لە ڕۆژنامەو بەڵگەنامەکانی ڕۆژئاوا دا تۆمار کراوە، لە ساڵی ١٨٩١ی زایینی کە ساڵانی کۆتایی دەسەڵاتدارەتیی ناسرەدین شای قاجار بوو، لە ناوچەی موکریان هاتە ئاراوە. ئیعتمادولسەڵتەنەش لە دوو نۆرە دا، ڕووداوەکەی تۆمار کردووە کە هەمان ساڵ دەگرێتەوە. لە سەر یەکەمیان "زیحەججە"ی ساڵی ١٣٠٨ و بۆ دووهەمیان موحەڕڕەمی ١٣٠٩ی کۆچی مانگی بۆ ڕووداوەکە نووسیوە. ئەو دوو

تۆمارەش لە گەڵ ساڵی ١٨٩١ی زایینی ڕێکن و ئەوانیش دەکەنە ساڵی ١٢٧٠ی کۆچی هەتاوی. هەموو سەرچاوەکان ئاماژە دەکەن کە هەڵلا سەرەکیەکە لە سەرەتای هاوینی ١٢٧٠ی هەتاوی دا بووەو وێدەچێ کەیت لە نێوەراست یان مانگی کۆتایی بەهاری ئەو ساڵەدا هەڵگیرابێ.

ئینگلیزیەکی زەمیندار لە موکریان

ڕەنگە هەتا ئێستاش ئاسایی نەبێ کە بنەماڵەیەکی بریتانی لە گوندێکی کوردستان بگیرسێنەوەو ئەوەندەش تێکەڵ بە دەرو جیرانان بن کە کچەکەیان تووشی دڵداری و حەز لێکردویی لە گەڵ کوڕە کوردێکی دراوسێ بێ و ڕەدوای بکەوێ. هەر بۆیە ڕوودانی بەسەرهاتێکی ئاوا لە ١٢٧ ساڵ لەمەوبەر دا، ڕووداوێکی زۆر سەرنجراکێش بوو. هەرچەند چیرۆکەکە لە سەر زاری خەڵک وەک چیرۆکی کچە هەرمەنی و نە کچە ئینگلیسی یان بریتانی، نێوبانگی دەرکردوە. هەرمەنیەکانیش لە ئەرمەنستان لە لایەک وەک خاک دراوسێی کوردستانن و لە لایەکی دیکە وەک نەتەوە، لە زۆر شوێن و ناوچەدا بە شێوەی کۆلۆنیی بچووک، لە پاڵ کورد دا دەژین. بەلام هەموو سەرچاوەکان لە سەر ئەوە کۆکن کە ئیساک گرینفیلدی باوکی کەیت خەڵکی ولاتی ئینگلستان بوو.

سەرچاوەکان "ئیساک گرینفیلد"ی باوکی کەیت یان کچە هەرمەنیی بەر باسی ئێمە، بە بازرگان و بەشی زۆریان بە هەر دوو پیشەی بازرگان و زەمیندار دەناسێنن. ڕۆژنامەی "شیکاگۆ تریبون" لە ژمارەی ڕۆژی ٢١ی سێپتامبری ١٨٩١ی خۆی دا راپۆرتێکی سەبارەت بە ڕووداوی کچە هەرمەنی بلاو کردۆتەوە و تێیدا "ئیساک گرینفیلد"ی کۆچکردوو وەک بازرگان و پاشان خاوەن زەوی ناساندوە. سەبارەت بە پیشەی بازرگانی لە کوردستانیش نووسیویەتی: "بازرگانیی کوردەکان بە دەست ئەرمەنیەکان، ئێرانیەکان و هێندێک

ئوروپاییەوەیە." ئەوەش دەکا بە منەت بە سەر کوردەکانەوەو دەڵێ: "ئەوە یارمەتی بە پێشکەوتنی کوردەکان دەکا کە بە پووڵی ئەوان پیشەی کشتوکاڵی خۆیان بەرەو پێش بەرن. لەم نێوەدا پیاوێکی ئینگلیسی بە ناوی "ئیساک گرینفیلد" لە سابڵاخ نیشتەجێ بوو و بوو بە خاوەن زەوی."

ئیعتمادولسەڵتەنە وەزیری راگەیاندن لە دەرباری ناسرەدین شا، لە بیرەوەریەکانی دا گرینفیلد وەک بازرگان دەناسێنێ و دەنووسێ؛ "بازرگانێکی ئینگلیسی بە ناوی گراند فیلد دەمێک ساڵ بوو لە کوردستان و ئازەربایجان خەریکی بازرگانی بوو. هاوسەرەکەی ئەرمەنی و کچێکیان هەبوو. (لە کاتی رووداوەکەدا) چوار یان پێنج ساڵ دەبوو مردبوو..." لە درێژەی باسەکەشدا دەڵێ؛ "ملک و ماڵێکی زۆریان بۆ بە جێ مابوو".

ق. بابامیری لە ژمارە ٧ی گۆڤاری سروە، لە ژێر ناوی "کچە هەرمەنی"دا بە بێ ئاماژە بە سەرچاوە، رووداوەکەی وەرد داوەتەوەو سەبارەت بە کەسایەتیی گرینفیلد نووسیویەتی: "لە سەردەمی دەسەڵاتداری بنەماڵەی قاجار، لە ساڵەکانی دوایی چەرخی هەژدە دا، بازرگانێکی ئینگلیسی بە ناوی (گرانفیلد) بۆ تیجارەت دێتە وڵاتی کوردستان. چەند ساڵێک خەریکی کەسب و کار دەبێ و ماڵ و سامانێکی زۆر وەسەریەک دەنێ و دەگیرسێتەوە".

سەرجەم سەرچاوەکان کۆکن لە سەر ئەوە کە گرینفیلد لە کوردستان و لە موکریان نیشتەجێ بووە و زەوی و ملکی زۆری هەبووە. بەڵام کەمتریان ئاماژەیان بەوە نەکردوە کە بە تایبەتی لە کوێ گیرساوەتەوەو لە کام گوند خاوەنی زەوی و زار بووە. شیکاگۆ تریبون نووسیویەتی: "*پیاوێکی ئینگلیسی بە ناوی "ئیساک گرینفیلد" لە سابڵاخ نیشتەجێ*

بوو و بوو بە خاوەن زەوی" کە ئەمە دەکرێ گشتیگۆیی بێ و وێناچێ زەوی و زاری لە شاری سابڵاخ بووبێ.

بۆ یەکەم جار مامۆستا هێمن لە پەڕاوێزی وتاری "وڵامێکی دۆستانە" لە کتێبی پاشەرۆک دا نووسی: "...کوڕە کوردێک لە قەباغکەندی کچە ئەرمەنیەکی هەڵگرتوە کە باوکی پیاوی رووسی تەزاری بووە. ئەم کارە بچووکە زۆر گەورە بۆتەوەو خەریک بووە شەڕی عوسمانی و رووس و دەوڵەتە مەسیحیەکانی لێ پەیدا ببێ.." بەم جۆرە مامۆستا گوندی قەباغکەندی یان قەباکەندی، هەڵکەوتوو لە ناوچەی چۆمی مەجیدخانی نیزیک میاندواو بە شوێنی هەڵگیرانی کچە هەرمەنی دەستنیشان دەکا. بەڵام ناوچەی چۆمی مەجیدخان وەک ناوی خۆی بە خۆیەوە، لەو سەردەم دا ملکی مەجیدخانی موکری بوو. دوای مەجیدخانیش بە میرات بۆ شێخاڵیخانی کوڕی ناسراو بە شوجاعودەولە مایەوە. میرزا تەها، کە دەبێتە باپیری بابم، میرزا و نوێنەری شێخاڵیخان، دوو ژنی هەبوو کە بۆخۆی زیاتر لە گەڵ ژنی یەکەمی لە "قەڵای رەسوڵەسیت"ی ناوەندی دەسەڵاتی شێخاڵیخان نیشتەجێ بوو و لە قەباکەندی ماڵی بۆ ژنی دووهەمی گرتبوو. بە دوورە لەو کاتەدا قەباکەندی ملکی کەسێکی دیکە بووبێ و مناڵەکانی میرزای شێخاڵیخان لە گوندی ئاغا و ملکدارێکی دیکە گیرسابنەوە. هەرچەند شێخاڵیخان لە کۆتایی تەمەنی دا یەک لە دوای یەک گوندەکانی و بەشی زۆری سەروەت و سامانەکەی لە دەست دا بەڵام ئەوە دەبێ زۆر دواتر بووبێ.

لەم نێوەدا کاک محەممەد رەزا داودی کە بۆ یەکەم جار بەسەرهاتی کچە هەرمەنی لە توێی کتێبێکدا بە زمانی فارسی و لە ژێر ناوی "ماجرای دختر گرین فیلد (کچە هەرمەنی) در مهاباد" چاپ و بڵاوکردەوە، دەڵێ: "کەسێکی ئینگلیسی بە ناوی گرینفیلد، لە کۆنسولەکانی پێشووی ئینگلیس، ساڵانێک بوو لە کوردستان و ئازەربایجان بازرگانی دەکرد، سەروەت و سامانێکی کۆ کردەوەو گوندی "سەراورەحیم خان"ی کڕی و بوو بە ئاغای ئەو دێیە. چەند ساڵ دواتر گرینفیلد مرد و ملکی زۆری لە پاش بە جێ ما".

" سەراو" و "رەحیم خان" دوو گوندی دراوسێی یەکترن لە ناوچەی ئاڵەشینی بۆکان و مەبەستی کاک رەزا، گوندی "سەراو"ە کە بە "سەراوی رەحیمخان"یش بە ناوبانگە. ملّکی سەراو دواتر لە نێوان سەیفولقوزات و عەلی بەگی حەیدەری، برا بچووکی میسباحودیوانی ئەدەب دا بەش کرا. هەڵبەت ئەگەری ئەوەش هەیە کە گرینفیلد خاوەنی زیاتر لە یەک گوند بووبێ. ل.و، فاسوم لەم بارەوە نووسیویەتی: "..کابرایەکی ئینگلیسی زۆر بە دەستەڵات لە گەڵ یایەکی دەوڵەمەندی هەرمەنی زەواجی کرد کە خاوەنی چەندین دێ بوو لە نزیک سابڵاغێ." بەڵام ئەگەری بەهێز سەبارەت بەو گوندەی کە عەزیز، کەیتی لێ هەڵگرت، هەر گوندی سەراوی رەحیمخانە. بە تایبەت کە وەچەی عەزیز و کەیت دواتر لە گوندی گوێگجەلیی نیزیک سەراو لە لای سەیفولقوزات، گیرسانەوە. میرزا خەلیل قزڵباش، وەک میرزای سەیفولقوزات بە سەر مووچە و مەزرای ئەو گوندە دا رادەگەیشت و دواتریش میرزا ساڵحی کوڕی میرزا خەلیل هەمان جێگای بۆ حەمە حوسێن خانی کوڕی سەیفولقوزات گرتەوە و لە کاتی گیرانی رێبەرانی کۆمار دا، هەوڵی زۆری بۆ رزگاریی حەمە حوسێن خانی سەیفی قازی و رێبەرانی دیکەی کۆمار دا و لەو دۆخە هەستیارەدا توانی چاوی پێیان بکەوێ.

شیمانە دەکرێ گیرسانەوەی ئیساک گرینفیلد لە موکریان تەنیا بەرهەمی بازرگانی و سامانی خۆی نەبێ و کەلکی لە بڕیارێکی زۆر پێشتری دەسەڵاتی قاجار وەرگرتبێ. هەوڵدان بۆ راکێشان و نیشتەجێ کردنی خەڵکانی ئوروپایی بە تایبەت ئینگلیزیەکان لە موکریان، بڕیارێکی حەفتا ساڵ بەر لە رووداوی کچە هەرمەنی، لە لایەن دەزگای بەڕێوەبەریی قاجار بوو. عەباس میرزا کوڕی فەتح عەلی شای قاجار کە وەلیعەهد و والیی ئازەربایجان بوو، هەوڵی زۆری دا کە ئینگلیسیەکان بە مەبەستی نیشتەجێ کردن، بۆ ئێران بە تایبەت بۆ کوردستان پەلکێش بکا. مێژوونووسانی فارس دەڵێن ئەو پێی وا بوو هەستانو دانیشتنی خەڵکی ئێران لە گەڵ ئوروپاییەکان پێشکەوتنی ئێران و ئێرانیەکانی لێ

دەکەویتەوە. بۆ ئەو مەبەستەش میرزا سالحی شیرازی، نوێنەری خاوەن بڕیاری خۆی لە ئینگلستان راسپارد کە لەم بارەوە هەنگاو بنێ. میرزا ساڵحیش ساڵی ١٨٢٢ بۆ وەدیهێنانی ئەم خواستەی عەباس میرزا، ئەو بانگەوازەی خوارەوەی لە رۆژنامەکانی بریتانیا دا بڵاوی کردەوە:

"هەر کەس لە خەڵکی فەرەنگ بە دڵخوازی خۆی بیهەوێ لە ئازەربایجان کە پێتەختەکەی تەورێزە، نیشتەجێ بێ، بە تایبەت لە سابڵاغی دەڤەری کوردستان، بە رادەی پێویست زەوی و جێگا و رێگای بە مەبەستی نیشتەجێ بوون و کشتوکاڵ پێ دەبەخشین. ئەو شوێنە زۆر بە پیتە و دەغڵ و دانی چاک دێنێ. میوەی جۆراوجۆر و دانەوێڵە لەوێ هەر بە هەوای خۆرەتاو بەرهەم دێ. گیان و ماڵی ئەو کەسانە لە لایەن وەلیعەهدی ئێرانەوە دەپارێزرێ و داڵدە دەدرێ... هەروەها بەڵێن دەدرێ کە ئەو کەسانە بەو جۆرەی بۆخۆیان دەیانهەوێ، دەتوانن عیبادەتی خوا بکەن و کلیسا و پەرستگە بۆ خۆیان ساز بکەن". (نفیسی، سعید- تاریخ اجتماعی، سیاسی ایران- جلد دوم- ص٢٢٣)

بەم جۆرە دەبینین عەباس میرزا بانگەوازی هەڕاج کردنی خاکی کوردستان بە گوێی ئوروپاییەکان دەگەیەنێ. هەڵبەت جگە لەو بۆچوونەی کە مێژوونووسان پێیان وایە ئامانجی ئەم بانگهێشتنە، تێکەڵاو کردنی بیانیەکان لە گەڵ ئێرانیەکان بە مەبەستی پێشخستنی ئەوان بوو، عەباس میرزا وەک والیی ئازەربایجان، لە گوێن پێشینان و پاشینانی خۆی، لە گەڵ کوردەکان بەردەوام لە شەڕ دا بوو. سەرکوتی کوردەکان یەک لە کارە گرینگەکانی ئەو بوو. چونکە کوردەکان سەریان وەبەر فەرمانی دەوڵەت نەدەهێنا. بە پێی کتێبی "مێژووی ئەفشار" لە سەدەی هەژدە دا نیزیک بە ٢٠ شەڕ و پێکدادانی گەورە لە نێوان دەسەڵاتی ئازەربایجان و کوردەکان هاتە ئاراوە. ناوەندی زۆربەی ئەو شەڕ و سەرهەڵدانانەش شاری سابڵاغ و دەوروبەری بوو. لەو ساڵانەش دا کە عەباس میرزا سیاسەتی هاوردە

کردنی ئوروپاییەکان بۆ بەخشینی خاکی کوردستانی گرتبووە بەر، لە گەڵ کوردانی بڵباس لە شەڕ دا بوو. (گەنجی سەر بەمۆر ل.٤٤٦ – ٤٤٧)

میراتگرانی عەباس میرزا نەک هیچکات بڕیاری راکێشان و بەخشینی خاک بە ئوروپاییەکانیان هەڵنەوەشاندەوە بەڵکو ناسرەدین شای نەوەی عەباس میرزا دوای ئەوەی بوو بە شای ئێران، ئەم رێچکەیەی باپیری زۆر بە ڕژدتر درێژە پێ دا. ئەو دەرگای وڵاتەکەی بۆ ئوروپاییەکان بە تەواوی خستە سەر پشت و سەروەت و سامانی وڵاتی بۆ هەڕاج کردن.

هەرچۆنێک بێ ئیساک یان ئیسحاق گرینفیلد لە کوردستان بوو بە خاوەن مڵک و زەوی و گەلێک رەعیەتی کوردی لە بەر دەست دا بوو. لە گەڵ خاتوونێکی ئەرمەنی ژیانی هاوبەشی پێک هێنا. هەرچەند هەموو سەرچاوەکان لە سەر ئەوە کۆک نین کە ئەو خاتوونە ئەرمەنی بووبێ. بۆ وێنە شیکاگۆ تریبون دەڵێ: *"ئەم پیاوە ئینگلیسیە (گرینفیلد) ژنێکی ئەمریکایی هێنا کە لە تەورێز بوو."*

ناوی کچە هەرمەنی

بە پێی سەرچاوە رۆژئاواییەکان، بنەماڵەی گرینفیلد چوار کچ و سێ کوڕ بوون. باوک، بە پێی رۆژنامەی ئیعتمادوسەڵتەنە چوار – پێنج ساڵ پێش لە رووداوی بەر باسی ئێمە، کۆچی دوایی کرد. کوڕان ژنیان هێناو سێ لە کچانیش شوویان کرد و تەنیا منداڵی پاشەبەرە لە گەڵ دایکی مابوو کە ئەویش کچێکی تەمەن شازدە یان حەڤدە ساڵ بە ناوی "کەیت" بوو. دایک و کچ مڵک و ماڵێکی زۆریان بۆ بە جێ مابوو. زستانیان لە تەورێز تێپەڕ

دەکرد و بەهارانیش بۆ راگەیشتن بە سەر مووچەو مەزراو هەڵگرتنی خەلەو خەرمان، دەگەڕانەوە بۆ سەراو.

ڕووداوی بەر باسی ئێمە لە موکریان بە کچە هەرمەنی ناسراوە. نووسەرانی دواتری کورد، ناوی کچە هەرمەنییان بە "کەتی" یان "کاتی" نووسیوە. بەڵام سەرچاوە رۆژئاواییەکان ناوەکەیان بە "Kate" تۆمار کردووەو و ئەوەش بە شێوەی "کەیت" دەخوێندرێتەوە. کەیتیش لە فەرهەنگی ئینگلیسی دا ناوێکی باوە و هەر ئیستا ناوی هاوسەری وەلیعەهدی بریتانیایە. شیکاگۆتریبون لە راپۆرتەکەی دا سەرەتا ناوی ئەوی بە ئامیلیا نووسیوە بەڵام لە درێژەی راپۆرتەکەی دا بێ ئەوەی ئاماژە بە هەڵەی سەرەتای خۆی بکا، ناوەکەی بە "کەیت" راست کردۆتەوە.

هەرمەنی، ئینگلیسی یان مەسیحی؟

ئەوەی لەم نێوەدا جێی لێ ورد بوونەوەیە ئەوەیە کە سەرەڕای بریتانیایی بوونی باوک و تەنانەت گومانی ئەوە کە دایکیش ئەمریکایی یان ئینگلیسی بووبێ، ڕووداوەکە بە ناوی "کچە هەرمەنی" ناوبانگی دەرکرد. شیکاگۆ تریبون لە حالێک دا باس لە ئەمریکایی بوونی یای گرینفیلدی دایکی کەیت دەکا کە لە باسی ئەرمەنی بوونی ئەو بێ ئاگا نەبووە. بۆ وێنە لە زمان عەزیز لەو کاتەدا کە کچ و کوڕ بۆ شابەندەرخانەی عوسمانی لە سابلاخ دەگەڕێندرانەوە، دەنووسێ: عەزیز گوتویەتی "کچەکە ئینگلیسی نییەو ئەرمەنی‌یە". ئەوەش لە حالێک دا بوو کە کۆمەڵگای باوک مەزنیی ئەو سەردەمی کوردستان زیاتر لە باوکەوە شوناسی بە منداڵ دەدا.

سەرەڕای ئەوانە، ئەگەری ئەوە بەهێزترە کە وەک ق. بابامیری نووسیویەتی "(گرینفیلد) لە ئەرمەنیەکانی کوردستان کچی خواستبێ" یان وەک و. ل. فاسوم نووسیویەتی لە تەورێز "لە گەڵ یایەکی دەوڵەمەندی هەرمەنی زەواجی کرد". بە تایبەت کە لە کاتی رەدواکەوتنی

کەیت دا، گرینفیلدی باوک کۆچی دوایی کردبوو و کچ راستەوخۆ لە ژێر سەرپەرەستیی دایکی دا بوو. بەڵام هەرمەنی بوونی دایک تاکە هۆکاری ئەوە نییە کە بەسەرهاتەکە بە رووداوی کچە هەرمەنی لە نێو خەڵک دا ناوبانگی دەرکرد. لە روانین و ئاخاوتنی ئەو سەردەمی موکریاندا، هەرمەنی بوون زیاتر لەوە کە پێناسەی خەڵکی وڵاتی ئەرمەنستان یان تاکی سەر بە نەتەوەی ئەرمەن بێ، بە پێڕەوانی ئاییني مەسیحیەت یان فەلە دەگوترا. واتە سەرەڕای ئەوەی هەرمەنیەکان لە کوردستانی ئەو سەردەم دا تاکە نەتەوەی سەر بە ئاییني مەسیحیەت نەبوون و لە پەنا ئەوان ئاشووری، کلدانی و کەمە نەتەوەی دیکەی سەر بە ئاییني مەسیحی هەبوون، وشەی هەرمەنی لە گەڵ هەڵگرتنی بارە نەتەوەییەکەی، باری ئایینیشی وەخۆ گرتبوو و لە گەڵ وشەی مەسیحی و پێڕەوانی مەسیحیەت بەرامبەر بوو. لە ناو ململانێی مەزهەبیی سەردەم دا، منداڵانی موکریان ئەو شێعرەیان بە دەمەوە گرتبوو و دەیانگوتەوە کە ئاسەواری تا سەردەمی منالّیی منیش مابوو:

چوومە ماڵی هەرمەنی

قوڵتە قوڵتی سەمەنی

چوومە ماڵی جوولەکە

قوڵتە قوڵتی کوولەکە

چوومە ماڵی موسوڵمان

دەست بە یاسین و قورعان

واتە جوولەکە و هەرمەنی هەر خەریکی خواردنن بەڵام موسوڵمان خەریکی نوێژ و تاعەتە. دەبینین لەو تێکستەدا هەرمەنی نوێنەرایەتیی ئایینێک دەکا کە لە گەڵ جوولەکە (جوو، یەهوودی) و موسوڵمان پێڕەوانی ئایینە سەرەکیەکانی ئەو سەردەمی ناوچەکە پێک دێنن. ئەوەش ئاییني مەسیحیەت، فەلە یان کریستیانی بوو. هەروەها کورد وەک خاوەنی ئەو تێکستە، خۆی بە نوێنەری ئاییني ئیسلام زانیوە. هەر ئەم خۆ بە نوێنەری موسوڵمان

زانینەش دەوری هەبووە لە پشتگیری بۆ عەزیز. واتە پشتیوانی لە عەزیز کە کچە هەرمەنیەکی هێناوە و کچە هەرمەنیش بۆی لە دین وەرگەڕاوە، وەک ئەرکی ئایینی چاو لێ کراوە. وێڕای ئەوە، سروشتییە فاکتەری نەتەوەیی و هاوزمانیش دەوری گرینگی هەبووە. لە پاڵ ئەم فاکتەرانەش دا، بەدوور نییە لە زەینی ناخوداگای خەڵکدا جۆرێک وێکچواندن لە نێوان خۆشەویستیی عەزیزی کورد بۆ کچە هەرمەنی لە گەڵ چیرۆکی ئەویندارییی "فەرهادی کۆکەن" بۆ "شیرینی ئەرمەن" زیندوو بووبێتەوەو هەوڵ بدەن رەنج بە خەسارییی فەرهادیش بۆ عەزیز قەرەبوو بکەنەوە یان نەهێڵن عەزیز وەک فەرهاد رەنج بە خەسار بێ. چیرۆکی شیرین و فەرهاد ئەگەرچی بە زاراوەکانی باشووری رۆژهەڵاتی کوردستان هۆنراوەتەوە بەڵام ئەمن گەلێک جار تاک بەیت و چەند بەیتیم لە زمان مامەوە بیستوە کە نیشانەی برەوی چیرۆکەکە لە رابردووی موکریان دا بوو:

فەرهاد لە دووری شیرینی ئەرمەن

بێستوونی گۆناش وارانوو تەمەن

چیرۆکی ڕاکردنی دوو ئەویندار

دەڵێن "پاشەبەرە و ئابڕووبەرە"، ئەوە بە سەر خاتوو گرینفیلد دا هات. کەیتی تازە پێگەیشتوو دڵی بە عەزیزی ئەحمەد بەگ دۆڕاند کە غەیری ئەوەی لە گوند جیرانیان بوو، هیچ وێکچوون و هاوبەشیەکی بنەماڵەیی، چینایەتی، مەزهەبی، نەتەوەیی و فەرهەنگییان لە نێوان دا نەبوو. کوڕ و کچ حەوت کێویان مابەین بوو و بە خەونیش نەیاندەتوانی لە دۆخێکی ئاسایی دا پێک بگەن. نە پلەی کۆمەڵایەتیان یەک بوو، نە فەرهەنگ و نەریتیان لێک نیزیک بوو و نە دین و ئایینیان یەکی دەگرتەوە. نە ئایین و شەرعی مەسیحی ڕێگای بە کەیت دەدا لە عەزیزی موسوڵمان مارە بکرێ و نە عەزیزی موسوڵمانیش دەیتوانی کەیتی مەسیحی لە خۆی مارە بکا. هاوکات دەسەڵاتی سیاسیش لە پشت بنەماڵەی گرینفیلد

بوو و ڕێگای نەدەدا عەزیز بە بێ ڕەزایەتی بنەماڵەی گرینفیلد، چاو لە چاوی کەیت بکا. بەڵام خۆشەویستی سنوور ناناسێ. هیندەی کوڕە کورد دڵسووتاوی کەیت بوو، کچە هەرمەنی زیاتر دڵی بە عەزیز دابوو. هەردوو بڕیاریان دابوو یا بۆ یەک دەبن یان بۆ گڵ. ئاوری ئەوین گڕی لە بەند و بەستە سیاسی، کۆمەڵایەتی، نەتەوەیی، ئایینی و چینایەتیەکانی نێوانیان بەردابوو. هەرچەند نووسەرانی دواتر نووسیویانە کە عەزیز چەند جار خوازبێنیی کەیتی لە گرینفیلدی دایک کردو سەرکەوتوو نەبوو بەڵام هیچکام لە سەرچاوەکان ئەوە پشتراست ناکەنەوە. لە کۆمەڵگای فیئۆدالیی ئەو سەردەمی کوردستان و ئێران دا جێی باوەڕ نییە کە کوڕە ڕەعیەتێک دەخۆی ڕادیبێ خوازبێنیی کچە ئاغاوەتێک بکا یا لە دۆخی ناکۆکیە مەزهەبیەکانی جیهانی ئەو سەردەم دا، کوڕە موسوڵمانە سوننیەک لە ژێر حوکمی دەسەڵاتی شیعەی بەستراوە بە دەسەڵاتی مەسیحیەت دا، دە خۆی ڕادیبێ خوازبێنیی کچە مەسیحیەک بکا. ئەوینی نێوان ئەو دوانە تاکە یەک ڕێگای لە بەردەم بوو کە ئەویش ڕێگای پڕ لە هەڵدێری هەڵگرتن و ڕەدواکەوتن بوو. دوای ئەوەی دایک و کچ زستانێکی دیکەیان لە تەورێز تێپەڕ کرد، بۆ ڕەنێوهێنانی زەوی و زار و هەڵگرتنی خەلەو خەرمان گەڕابوونەوە بۆ سەراو. وێدەچێ دوو گراوی لە دووریی یەکتر زستانێکی سەختیان تێپەڕ کردبێ و دوای دیداری دووبارە، بەڵێنیان بە یەکتر دابێ کە ئیدی نەهێڵن جارێکی دیکە ئاوا لێک هەڵبڕێندرێن. هەر بۆیە ئێوارەی یەکێک لە ڕۆژەکانی بەهاری ساڵی ١٢٧٠ی هەتاوی (١٨٩١ی زایینی)، بە پێی پەیمان و بەڵێنی پێشوو، عەزیز بە یارمەتی چەند دەستەبرای، بە دوور لە چاوی دایک و کوێخا و گزیر و نۆکەری ماڵی ئاغا، کەیتی کچە ئاغای لە پاشتەرکی ئەسپەکەی سوار کرد و لە دێ وەدەرکەوتن. شیکاگۆ تریبون کە بە لاگری لە بنەماڵەی گرینفیلد و بە مەبەستی تاوانبار کردنی عەزیز ڕاپۆرتی نووسیوە، هەڵگیرانی کەیت ئاوا دەگێڕێتەوە: "(عەزیز) لەو کاتەدا کە دایکی (کەیت) لە ماڵ نابێ، "کەیت" ڕازی دەکا کە لە گەڵی بچێ بۆ پیاسە. (بە پیاسە) گەیشتنە قەراخ جۆگەلەیەک و لەو کاتەدا دەستەیەک سوار گەیشتنە سەریان و ڕفاندیانن".

رۆژنامەی ئیعتمادولسەڵتەنەش لەم بارەوە نووسیویەتی:" گەنجێکی مل ئەستور و سوننەمەزهەب کچە فریو دەداو بە یەکەوە بۆ ناو خاکی عوسمانی ڕادەکەن تا لەوێ بیکا بە موسوڵمان و ژیانی هاوبەشی لە گەڵ پێک بێنێ".

یەکەم کاری عەزیز دەبوو دۆزینەوەی مەلایەک بێ کە بتوانێ و بوێرێ کەیتی لێ مارە بکا. بۆ ئەوەی ئەو دوانە لێک مارە بکرێن، کۆمەڵگای وشکە موسوڵمانی سەردەم، لە کەیتی بە ئایین مەسیحی یان هەرمەنی دەخواست کە بچێتە سەر دینی عەزیز و موسوڵمان بێ. کچ و کوڕ دەبێ هەردووکیان موسوڵمان بن تا بە پێی شەرعی ئیسلام لێک مارە بکرێن. لە دۆخی سیاسیی سەردەم دا سروشتیيە ئەگەر هەموو مەلا و قازیەک لە ترسی دەسەڵاتی شیعەی ژێر نفووزی ئینگلیس، نەیوێرابێ لێکیان مارە بکا. دوو گراوی ڕەنگە لەم پێناوەدا گوند بە گوند گەڕابن تا سەرەنجام مەلایەکی بە نفووزی وەک مەلا عەبدوڵای پیرەباب لە وەتەمیش یان قازییەکی ئازای وەک میرزا فەتاح لە سابڵاغ، بدۆزنەوە. شایەدیش مەلایەکی بوودەڵە ترسەکەی بۆ ئەم "شانازیە مەزهەبیە" فرێ دابێ. ئاخر کەیت کە لە پێناو خۆشەویستەکەیدا، پشتی لە هەموو ناز و نیعمەتی ماڵی باوانی کردبوو، خۆی بۆ ئەوەش ئامادە کردبوو کە دینی عەزیز بپەژرێنێ. بەو پێیەش موسوڵمان بوونی هەرمەنیەک لە سەر دەستی هەر مەلایەکی خاوەن بڕوا، دەسکەوتێکی مەزنی ئایینی بوو کە مەلا لە هەموو تەمەنە مەزهەبیەکەی دا ڕەنگە جارێک شتێکی ئاوای بۆ هەڵکەوێ. مەلای ئازا و دەمارگرژ نەیویستوە ئەم خێرە مەزنە لە کیس خۆی بدا و ئەم وەسڵەتەی بە سەرکەوتنی ئیسلام بە سەر کوفردا زانیوە. لە ئێمە روون نییە کە کام مەلا بوو ئەو "بەهەشتەی بۆ خۆی کڕی" بەڵام هەرچۆنێ بووبێ، سەرەنجام کەیت دینی عەزیزی قەبوڵ کرد و بە پێی قسەی ئیعتمادولسەڵتەنە ناوی "فاتیمە"ی لە سەر دانرا و بوو بە هاوسەری عەزیز. سەبارەت بە ناوی دوای موسوڵمان بوونی کەیت، رۆژنامەی "شیگاکۆ تریبون" ئاماژە بەوە دەکا کە

ناوی "گوڵیزار"ی بۆ هەڵبژێردراوە بەڵام زۆر لە دوای ئەمە نەچووەو تەنیا یەک جار ئاماژەی پێ کردوە. سەرچاوە ئینگلیزیەکانی دیکەش ئاماژەیان بەو گۆڕانی ناو نەکردوە.

هەڵگیرانی کەیتی کچە هەرمەنی و مارەکرانی لە عەزیزی کوڕە کوردی موسوڵمان، زۆر زوو لە باسی ئەویندارییی نێوان دوو دڵدار واوەتر چوو. لە سابڵاخ موسوڵمان بوونی کچە مەسیحیەک لە پێک گەیشتنی دوو ئەویندار گرینگتر و بۆ پیاوانی ئایینی و بەو پێیەش بۆ رەشایی خەڵک دەسکەوتێکی گەورەی مەزهەبی بوو. لە تەورێز و ئازەربایجان ئەمە بە دەستدرێژی بۆ سەر دەوڵەت حیساب کرا و لە بریتانیاش وا بڵاو کرایەوە کە "کەیت گرینفیلد، کیژێکی ئینگلیسی، لە ماڵی دایکی لە تەورێز، بە زۆر لە لایەن کوردێکەوە رفێندرا." (ویکیسۆورس)

کێشەی ئایینی و گرەوگان گیری

دوای ڕاکردنی کەیت و عەزیز، یای گرینفیلدی دایک، تا درەنگانێک چاوەڕوانی هاتنەوەی کچەکەی بوو بەڵام چ خەبەری نەبوو. رۆژنامەی "نیویورک سان" بەو جۆرە باس لە چاوەڕوانیی بنەماڵەو پاشان سۆراغ گرتنی کەیت دەکا: دایک لە سەرو سۆراغی (کچەکەی) پرسی بەڵام هیچ زانیاریەکی لە ئەندامانی بنەماڵە دەست نەکەوت. بە نیگەرانیەوە تا نیوەشەو چاوەڕوانی کچەکەی مایەوە. کاتێک هەستی کرد یاریەکی قرێژی لە گەڵ دەکرێ، چەند سواری بۆ دۆزینەوەی کچەکەی راسپارد. سبەی سوارەکان بە دەستی بەتاڵ و بێ هیچ خەبەرێکی خۆش لە پێوشوێنی کچەکە، گەڕانەوە. دوای ئەوە بوو کە جێنشینی حاکم لە ناوچەکەی لەم بارەوە ئاگادار کردەوە. ئەویش کە نوێنەری ئەمیر نیزامە، تێلگرافی بۆ کۆنسولی بریتانیا لە تەورێز نارد و هەروەها بۆ ئەمیر نیزامیش. ئەمیر نیزام مەئمووری ناردو جێگری خۆی لە سابڵاخ راسپارد تا بێ دواکەوتن، کچەکە بدۆزنەوەو هەموو ئەوانەی دەستیان لەو کردەوە قێزەونەدا هەیە، رەوانەی تەورێزیان بکا... دایکەکە کە هەروا نیگەران بوو، بێکار دانەنیشت. چوو بۆ تەورێز، لە گەڵ کۆنسولی بریتانیا قسەی کرد، تێلگرافی بۆ

باڵوێزی بریتانیا لە تاران نارد. هەروەها تێلگرافی بۆ لۆرد سالیسبوری لە لەندەنیش نارد و (ئەو جار) دەست بە دوعا چاوەڕوانی یەکلایی بوونەوەی دۆخی کچەکەی مایەوە".

ئەم وەسڵەتە لە سەردەمێک دا کرا کە دوو جیهانی ئیسلام و مەسیحیەت لە بەرامبەر یەک دا بوون. کلیسا بە هەزاران میسیۆنێری رۆژئاوایی رەوانەی وڵاتانی ئیسلامی کردبوو تا خەڵک لە ئیسلام هەڵگەڕێننەوەو بەرەو مەسیحیەت رایانکێشن. هاوکات دەسەڵاتی خەڵیفەی عوسمانی کە خۆی بە جێنشینی پێغەمبەر دەزانی، خەریکی قەڵت و بڕی ئەرمەنیە بە ئایین مەسیحیەکان بوو. لە لایەکی دیکەش دیاردەی هەڵگرتن و ڕەدوا کەوتنی کچ و کوڕ بۆ وڵاتانی رۆژئاوایی نەریتێکی نامۆ و ناباو بوو. هەر بۆیە کارەکەی عەزیز وەک بە بارمتە گرتن و وەک "رفاندنی کچێکی ئینگلیسی لە لایەن کوڕێکی کورد" یان "دەستدرێژیی کوڕێکی موسوڵمان بۆ سەر کچێکی مەسیحی" لە رۆژنامەکانی رۆژئاوا و لەوانە لە "شیکاگۆ تریبون" دا دەنگی دایەوە.

هەر بە پێی ئەو سەرچاوەیە، "لە لەندەنەوە فەرمان بۆ باڵیۆزی بریتانیا هات کە بە توندی گوشار بخاتە سەر حکومەتی ئێران تا بە خێرایی رفێنەری کچەکە رادەست بکرێ".

شیکاگۆ تریبوون ئیدیعا دەکا کە "عەزیز وەک موسوڵمانێک و وەک کوردێک بە مافی ڕەوای خۆی زانیوە کچێکی مەسیحی بڕفێنێ و دەستی بۆ درێژ کا". روانین لە دەلاقەی ناکۆکیە مەزهەبیەکانەوە تەنانەت ئیعتمادولسەڵتەنەی شیعە مەزهەبیشی گرتوەتەوە و لە راپۆرتەکەی دا چەند جار ناراستەوخۆ تۆمەت خراوەتە پاڵ عەزیزی سوننە مەزهەب کە بە مەبەستی موسوڵمان کردن، کەیتی کچە مەسیحی فریو داوە. ئەوەش لە زمان وەزیری راگەیاندنی دەرباری قاجاڕەوە دەتوانێ روانگەی دەسەڵاتی تاران بۆ ئەو ڕووداوە بێ.

حکومەتی تاران کە تەواو گوێڕایەڵی ئینگلیس بوو، دژ بە عەزیز و بۆ "رزگار کردنی" کەیت، بە توندی کەوتە خۆ. ئەمنیە و پیاوانی دەوڵەت وەک چاوێشە بە دوای عەزیز و فاتم دا شار و دێهاتان دەگەڕان. کچ و کوڕ ناچار بوون گوند بە گوند و چیا بە چیا ڕابکەن و خۆیان لە بەر چاوان ون بکەن. خەڵکیش بە هۆکاری جۆراوجۆر یارمەتیان دەدان و دەیانشاردنەوە. ئەگەر هێندێک کەس بە پێی راوێژی زاری مەلا و دەمارگرژانی مەزهەبی ئەم وەسڵەتەیان بە سەرکەوتنی ئیسلام بە سەر کوفر دا زانیبێ، داڵدەدانی ئەویندارران، بۆ زۆربەی خەڵکی کورد، لە دێرزەمانەوە داڵدەی لێقەوماوانە و نەریتێکی کوردانەیە. بەڵام کچ و کوڕ بە هۆی پەرەگرتنی کێشەکەیان و لە ترسی چەکدارانی دەوڵەت ناچار بوون لەم گوند بۆ ئەو گوند و لەو ناوچە بۆ ئەو ناوچە هەڵێن و خۆیان بشارنەوە. شایەدیش لە دۆخی ئاڵۆزی مەزهەبیی سەردەم دا، مەلا و پێشەوایانی ئایینی لە کوردستان، ئەوانیان وەک دیاریەک راستەوخۆ دە کۆشی بابی عالی هاویشت. هەرچۆنێ بووبێ، کچ و کوڕ ئاودیوی دیوی گەرمێنی کوردستان بوون کە لە ژێر دەسەڵاتی عوسمانی دا بوو و پێیان وا بوو لەوێ ئاڵای ئیسلام هەڵکراوەو بەم جۆرە وەک حەیرانبێژی کورد دەڵێ "خۆیان هاویشتە بن ئاڵاکەی دە ئیسلامێ"!

دوای پەنابردنی کەیت و عەزیز بۆ لای دەسەڵاتی عوسمانی، با هەڵوێست و جموجۆڵی قاجار و ئینگلیس لە زمان رۆژنامەی شیکاگۆ تریبون بخوێنینەوە:

" وڵام بۆ ئەمیر نیزام هاتەوە کە رفێنەران چوونەتە ناو کوردستانی تورکان و کچەکە براوەتە ناو خاکی عوسمانی. هەرێمێک کە جێگری حاکم هیچ دەسەڵاتێکی بە سەریەوە نییە." "دەوڵەتی شا وڵامی (بۆ دەوڵەتی ئینگلستان) نارد کە خوازیار و ئامادەیە خواستی دەوڵەتی ئینگلستان جێبەجێ بکا بەڵام شا لەو ناوچەیە دەسەڵاتی تەواوی نییەو تاوانکاران لە دەسەڵاتی ئێران چوونە دەر و خۆیان کردوە بە بابەت و کێشەی دەوڵەتی تورک. هەر

بۆیەش یەکلایی کردنەوەی کێشەکە پێوەندی بە رادەی هاوکاریی دەسەڵاتی سوڵتانەوە هەیە. لەو حاڵ و وەزعەدا، دەبێ سوڵتان رازی بێ خەتاکارانی ناو حکومەتی شا رادەست بکاتەوە".

وەک رۆژنامەی "لەندەن تێلگراف" لە سەرەتاوە پێشبینی کردبوو کە "رەنگە ئەم چیرۆکی دڵداریە ببێ بە کێشەیەکی نێونەتەوەیی، چونکە گراویی یای گرینفیلد، ئەوی رفاندوەو بە یەخسیری گرتوە"، کێشەکە لە پرسێکی کۆمەڵایەتیەوە بوو بە کێشەیەکی ئایینی ئەویش لە جۆرە نێونەتەوەییەکەی. ئینگلیسی‌یەکان کە ئاگاداری دیاردەو کەلتوری ژن هەڵگرتن و رەدواکەوتن لە ناو کورداندا نەبوون، رووداوەکەیان وەک بە گرەوگان گرتن و رفاندنی هاوڵاتیەکی ئینگلیس سەیر دەکرد. پێیان وا بوو دەسەڵاتی تورکی عوسمانی دەستی لەو کردەوەیەدا هەیە. بە تایبەت کە دەیانزانی هەڵسوکەوتی بابی عالی و سوڵتان عەبدولحەمید لە گەڵ ئەرمەنیەکانی ئەو وڵاتە چەندە خراپە. ساڵێک بەر لەو رووداوە، بە هێرش بۆ سەر کلیسایەکی ئەرزەرۆم و کوشتنی بیست کەس و بریندارکردنی سێسەد کەس لە هەرمەنیەکانی ئەو وڵاتە، چەخماخەی کۆمەڵکوژیی ئەرمەنیەکان لێدرابوو. هاودینی، لاگری و سۆزی کوردەکان بۆ سوڵتانی عوسمانی و ئاکارەکانی، هیندەی دیکە رووداوی هەڵگیرانی کچە هەرمەنی ئاڵۆز و دنیای مەسیحیەتی لەو کارەی عەزیز و کەیت دڕدۆنگ کردبوو.

لەو لاوەش ئینگلیسی‌یەکان لە ناوخۆی ئێران دا، لە گەڵ دژایەتیی بەرینی مەلا شیعەکانی ئێرانێ بەرەوڕوو ببوونەوەو کێشەی "رێژی" و سەرهەڵدان دژ بە رێککەوتنی توتن لە گەڵ ئینگلیسەکان، شارە گەورەکانی ئێرانی تەنیبوو. مەلاکان نەیاندەویست تووتن بە ئینگلیسی‌یەکان بفرۆشرێ. لەو لاوەش رووسەکان کڕیاری سەرەکیی تووتنی کوردستان و موکریان بوون. رەنگە ئینگلیسی‌یەکان لەوە دڕدۆنگ بووبن کە رفاندنی ئەم کچە ئینگلیسی‌یە بەشێک بێ لەو بزووتنەوەیەی کە لە تاران بە دژیان وەرێخرابوو یان پیلانی رووسەکان بێ و بۆ ئەوەی ئینگلیسی‌یەکان لە کوردستان و تووتنەکەی دوور بخەنەوە.

ئەوانەش رەنگە هیندەی دیکە دەوڵەتی ئینگلیسی‌یان لە "رفاندنی کچێکی ئینگلیسی لە لایەن کوڕێکی موسوڵمانی ئێرانی"، دڕدۆنگ کردبێ.

بە پێی بەڵگەنامەکانی پارلمانی بریتانیا، هەواڵەکە بۆ یەکەم جار لە "دەیلی نیوز"ی بریتانیادا بڵاو کرایەوەو سێر جیمز فێرگۆسۆن، جێگری وەزیری دەرەوەی ئینگلیس لە ٢٣ی ژوئەنی ١٨٩١ (٢ی پووشپەڕی ١٢٧٠ی هەتاوی) تێلگرافێکی بە پەلەی بۆ "پیکسۆن"ی نوێنەری وڵاتەکەی لە تەورێز نارد و داوای روونکردنەوەی لێ کرد:

ئاغای پیکسۆن!

تکایە سەبارەت بەو هەواڵانەی کە لە دەیلی نیوزدا بڵاو کراوەتەوەو دەڵێ کچێکی ئینگلیسی لە لایەن کوردەکانی بەری تورکان دەستبەسەر کراوە و ئێستا لە ماڵێکدا دەستبەسەرە و لە لایەن سەد پیاوەوە دەوری دراوە، زانیاری چیە؟

پیکسۆن وێدەچێ هەوڵی دابێ دەوڵەتەکەی خاو بکاتەوەو نەهێڵێ ئەم رووداوە هێندە گەورە بێتەوە کە گرژیی نێوان بریتانیا لە گەڵ دەسەڵاتی عوسمانی لێ بکەوێتەوە. بەم جۆرە وڵامی دایەوە؛

بەڕێز سێر جیمز فێرگوسۆن!

بۆ من دەست نادا کە هەواڵی رۆژانەی دەیلی نیوز بخوێنمەوە بەڵام دەزانم کە کچێکی ئینگلیسی لە لایەن کوردەکان لە سنووری ئێران دەستبەسەرە و رێوشوێنی پێویست بۆ ئازادیی ئەو گیراوەتەبەر.

چوار رۆژ دواتر "سێر جیمز فێرگۆسۆن" داوای دوا زانیاریەکانی لە کۆنسولی ئینگلیس لە تەورێز کرد و پیکسۆنیش ئاوای وڵام دایەوە:

"بە سەرنجدان بە دوا راسپاردەکانی ئێوە، دەوڵەتی فارس چەک و چەکدارێکی زۆری رەوانەی سابڵاخ کردوە تا کچەکە ئازاد بکەن. چونکە رفێنەران خۆیان کردووە بە کێشەی دەوڵەتی عوسمانی. دەوڵەتی فارس گەرەکیەتی بەر لەوە کە هێز بە کار بێنێ، دەوڵەتی تورک (بۆ چارەسەری ئاشتیانەی کێشەکە) رازی بکا. باڵیۆزی ئەعلاحەزرەت لە کۆنستانتین پۆل (ئەستەمبوڵ) بە دەستپاکیەوە خواستی دەوڵەتی پارسی بە بابی عالی گەیاندوە."

بەم جۆرە هەردوو وڵاتی ئینگلیس و ئێران داوایان لە "بابی عالی" کرد تا عەزیز و کەیت رادەستی ئێران بکاتەوە. بەڵام وەک دیارە بابی عالی خۆی لە جێبەجێ کردنی داواکەیان گنخاندوە. ئەمەش وای کرد کە بەرەبەرە داوا ببێ بە گوشار و گوشار ببێ بە هەڕەشە. شیکاگۆ تریبون لەم بارەوە و لە زمان سەرچاوەکانی خۆیەوە نووسی: "لە تارانی پێتەختی ئێرانەوە هەواڵ بۆ ئەستەموڵ ناردراوە کە شا لەشکرێکی بە هێزی دە هەزار کەسی رەوانەی سابڵاخی کوردستانی فارس کردوە تا بۆ دۆزینەوەی تاوانباران ئەوەی لە دەستیان دێ ئەنجامی بدەن و بۆ سزادانی هەموو ئەو لایەنانەی دەستیان لەو رفاندنەدا هەیە، ئەگەر پێویست بکا تەنانەت بچنە ناو خاکی تورکانەوە".

ئەوە کە ئاخۆ دەسەڵاتی عوسمانی بە ئانقەست خۆی لە رادەستکردنەوەی فاتم و عەزیز بوارد یان کوڕ و کچ لە لایەن کوردەکانی گەرمێن داڵدە درابوون و بە تەواوی لە دەسەڵاتی کاربەدەستانی دەوڵەت دا نەبوون تا رادەستیان بکاتەوە، روون نییە. بەڵام کێشەکە باری ئایینی بە خۆوە گرتبووو وەک قامکی سەر پەلاپیتکە بۆ لێدان و لێنەدانی شەڕێکی دیکەی

سەلیبی لێ هاتبوو. رادەستکردنەوەی کەیت، کە ئێستا ببوو بە "فاتم"، بۆ دەسەڵاتی عوسمانی کە خۆی بە نوێنەری موسوڵمانان(ی سوننە مەزهەب) لە حاند شیعەی ئێران و دنیای مەسیحیەتی بە ڕێبەری بریتانیا، دەزانی، ئاسان نەبوو. "بابی عالی کەوتبووە دۆخێکی ئاستەم و دژوارەوە. دەبوو یا خۆ لە بەر مەترسیی هێرشی بریتانیا ڕابگرێ یان لێ گەڕێ شا، کاری خۆی بکا." رۆژنامەکانی ئەمریکا لە راپۆرتەکانیان دا زۆر بە هێزەکەی ئەمیرنیزام خوڕیون. شیکاگۆ تریبون نووسیویەتی: "لە نێوان ئەو دوانەدا، دووهەمیان بۆ سوڵتان باشتر بوو. چونکە دەسوەردانی ئێران زۆر بە گران لە سەر ئەو وڵاتە دەکەوت. ئەمیر نیزام خاوەنی لەشکرێکی بە هێزی دە هەزار کەسی‌یە." شیکاگۆ تریبون هەروەها دەڵێ "دەرباری عوسمانی نەیدەویست رۆحی کوردەکان بریندار بکا چونکە سوودی لەو کێشەیە وەردەگرت".

لە ژێر ئەم هەڕەشەو گوشارانەدا، دەسەڵاتی عوسمانی دوا جار ناچار بوو کارێک بکا کە نە شیش بسووتێ و نە کەباب. نە کەیت و عەزیز راستەوخۆ رادەستی ئینگلیس و قاجار بکاتەوە کە بەو هۆیە خۆی تووشی نفرەت و دڕدۆنگی کوردەکان و موسوڵمانان بکاو نە تاقەتی ئەوەشی هەبوو لە بەرامبەر گوشاری دوو دەسەڵاتی قاجار و بریتانیا دا خۆ رابگرێ. هەر بۆیە بە مەبەستی چارەسەر کردنی کێشەکە، رێککەوتن کە دوو گراوی بۆ شابەندەرخانەی عوسمانی لە سابڵاخ بگەڕێندرێنەوە. "شیکاگۆ تریبون" لە راپۆرتەکەیدا گەڕاندنەوەی کەیت و عەزیز لە خاکی تورکانەوە بۆ سابڵاخ و شابەندەرخانەی تورکان لەو شارە، بە گوشاری ئەمیرنیزام بۆ سەر سەرۆک هۆزە کوردەکان دەزانێ و دەڵێ: "بەڵام ئەمیر نیزام زۆر باش دەیزانی کە رفێنەر، کوڕە بەدناوەکەی ئەحمەد بەگە. بە ئاماژەیەکی ئێرانی، لە هەموو سەرۆکە کوردەکانی راسپارد کە یا بێن بۆ تەورێز یان دەبێ کچە ونبووەکە بدۆزنەوە." هەر ئەو سەرچاوەیە دەڵێ: "سەرۆک هۆزە کوردەکان بەو راسپاردەیە نیگەران بوون. دەیانزانی ئەمیر نیزام چەندە دڵڕەق و قینهەڵگرە. هەر بۆیە

کۆبوونەوەو تەگبیریان لێ کرد. سەرەنجام راپۆرتیان نارد کە بەڵێ هەڵگرتن هەبووە بەڵام بە دوور لە خواستی کچەکە نەبووە، ئەو بۆخۆی مەزهەبی ئیسلامی قەبوڵ کردوەو مێردی بە موسوڵمانێک کردوە. بۆ سەلماندنی ئەوەش کچە رازی دەکەین کە لە کوردستانی تورکانەوە بێتە کۆنسولخانەی تورکان لە سابڵاخ".

وا دیارە گەڕاندنەوەی عەزیز و کەیت بە پێی رێککەوتن لە نێوان سەرۆک هۆزە کوردەکان، کاربەدەستانی کۆنسولخانەی ئینگلیس لە تەورێز، شابەندەرەکانی عوسمانی لە تەورێز و سابڵاخ لە گەڵ کاربەدەستانی قاجار لە ناوچەکە بووە. ئامانج لە گەڕاندنەوەش، جێگیر کردنی ئەوان لە شابەندەرخانەی عوسمانی لە سابڵاخ بووە تا لەوێ کێشەکە بە شێنەیی چارەسەر بکەن.

گێڕانەوەی ئیعتمادوسەڵتەنە لەم بارەوە جیاوازی تێدایەو دەڵێ دوای ئەوەی کچ و کوڕ لە لایەن عوسمانیەوە گەڕێندرانەوە سابڵاخ، جارێکی دیکە پەنایان بۆ شابەندەرخانە برد: "دەوڵەتی ئینگلیس لە رێی دیپلۆماسیەوە تکای لە عوسمانیەکان کرد کچە لە کوڕە وەربگرنەوە و رادەستی ئەوانی بکەن. عوسمانییەکان بۆ ئەوەی نەکەونە بەر توک و نفرینی پیاوانی ئایینی، کارێکی وا دەکەن کچە بگەڕێتەوە سابڵاخی موکری لە خاکی ئێران."

شیکاگۆ تریبوونیش ئاماژەی بە سازانی دەوڵەتەکانی ئینگلیس و عوسمانی بۆ گەڕاندنەوەی کەیت و عەزیز کردوەو نووسیویەتی: "ئەم وڵامە لە سالسبورگەوە بە تێلگراف و لە وەختی خۆیدا لە لایەن سیر ویلیام وایت، باڵیۆزی بریتانیا لە ئەستەمول بۆ مارکوز ناردرا کە سوڵتان داواکەی ئێمەی پەژراندووە و لەم بارەوە بە خێرایی هاوکاریمان دەکا." هەروەها ئاماژەی بە سایەی نیگەرانیی دەسەڵاتی عوسمانی بە سەر ئەم رێککەوتنەدا کردوەو نووسیویەتی: "دەرباری عوسمانی تا رادەیەک لەوە (گەڕاندنەوەی کەیت و عەزیز) دڕدۆنگ بوو چونکە نەیدەویست رۆحی کوردەکان بریندار بکا کە سوودی لەو کێشەیە وەردەگرت.

له سەر ئەم بنەمایە سێر ویلیام بەڵێنی دا کە هەر خەسارێک قەرەبوو دەکرێتەوەو بە ئەسپایی و شێنەیی کارەکان ئەنجام دەدرێن."

بەلام ئیعتمادوسەڵتەنە پەنابردنی ئەو دوو لاوە بۆ شابەندەرخانەی عوسمانی وەک بەشێک لە رێککەوتنی لایەنەکان و رێوشوێنی گەڕاندنەوەی ئەوان بۆ ناو خاکی ئێران باس ناکا. وا دەگەیەنێ کە ئەوان دوای دیپۆرت کرانەوەیان بۆ دیوی ئێران، پەنایان بۆ شابەندەرخانەی عوسمانی لە سابلاخ بردووەو دەڵێ: لاوە کوردەکە و کچە ئینگلیسیەکە دەوڵەتی عوسمانی لە بواری ئایینی ئیسلامدا بە دەمارگرژتر دەزانن و هەر بۆیە پەنا دەبەنە بەر شابەندەرخانەی عوسمانییەکان."

بەڵگەنامەکانی رۆژئاوا ئەو قسانەی ئیعتمادولسەڵتەنە رەد دەکەنەوەو ئاماژە دەکەن کە گەڕاندنەوەی ئەو دوانە بۆ شابەندەرخانەی عوسمانی لە سابلاخ بووە. ئاغای "بوچانان" نوێنەری بازنەی هەڵبژاردنی "ئێدینبورگی رۆژئاوا" لە مەجلیسی بریتانیا کە بە شوێن دەرەنجامی ئەو رووداوەوە بوو، رۆژی ٢٦ی ژوئەنی ١٩٨١ و لە وەلامی نامەیەکی جیمز فێرگوسۆن، پارلمانی ئەو وڵاتەی ئاگادار کردەوە کە: "باڵیۆزی بریتانیا لە تەورێز لێکۆڵەری رەوانەی سابلاخ کردوە بۆ بە دواداچوونی کەیسی ئەو کچە ئینگلیسیەی لە لایەن کوردێکی پارس(ئێران) رفێندراو بۆ ناوچەکانی ژێر دەسەلاتی تورکان بردرا. تورکەکان یارمەتیان کردو کچەکە بۆ کۆنسولخانەی تورک لە سابلاخ گەڕێندراوەتەوە. کۆنسولی کاتی رایگەیاندوە کە ئەو لە لایەن پارێزەرێکی پارس (ئێرانی) کە شا دیاری کردوەو هەروەها لە لایەن سەرکۆنسولی تورک لە تەورێز پارێزگاری لێ دەکرێ".

گەڕاندنەوەی عەزیز و فاتمە بۆ سابلاخ هەر لە سەرەتاوە کوردەکانی موکریان بە تایبەت دانیشتوانی سابلاخی لە چارەنووسی ئەوان نیگەران کرد. لەوەش زیاتر حەشیمەتی

موسوڵمانی سەبارەت بە هەلاییسانی شەڕێکی مەزهەبی هەستیار کرد. بە پێی راپۆرتەکەی "نیویۆرک سان"، موسوڵمانان هەر جۆرە خراپەیەک لە گەڵ عەزیز و بە تایبەت لە گەڵ کەیتیان بە دەستدرێژی بۆ سەر ئیسلام چاو لێ دەکرد و ئەوەشیان بە دەرفەتێکی گونجاو بۆ ئەنجامدانی شەڕێکی پیرۆز دەزانی". ئیعتمادولسەڵتەنەش دەڵێ: "نزیکەی سەت کەس لە خەڵکی سوننەی سابڵاخ بۆ پاراستنی کچە هەرمەنی و لاوە کوردەکە، چەک هەڵدەگرن و لەدەوری بینای شابەندەرخانەی عوسمانی کێشک دەکێشن."

"هەواڵەکانی پێوەندیدار بەو رووداوە لە سەرانسەری سابڵاخ و هەروەها لە ناو کوردانی سوننەدا وەک هەورەتریشقە بڵاو بۆوە. سوار و پیادە خۆیان گەیاندە کۆنسولخانە و داوایان کرد لە سەر ناوی سوڵتان، واتە خەلیفەی موسوڵمانان، مصونیت (مافی پارێزراوی) بەو کوڕ و کچە بدرێ. تۆما ئەفەندی کە کۆنسولی تورک و خۆی مەسیحیەکی سوریاییە، بە تێلگرافێک بۆ سەرۆکەکەی، بێهجەت بەگ سەرکۆنسولی تورک لە تەورێز، داوای دەستووری کاری لێ کرد. بێهجەت بەگ تێلگرافی بۆ کردەوە و پێی راگەیاند کە کچەکە دەبی لە هەموو مەترسیەک بپارێزرێ. کاتێک ئەم دەستووری کارە راگەیەندرا، خەڵکەکە داوایان لە شابەندەر کرد سوێندیان بۆ بخوا کە تۆڵەیان لێ ناکرێتەوە. کۆنسول وتی: "مەلعوون و گاور دەبێ بزانن کە من زیاتر ئاگام لە هاودینانی خۆم دەبێ تا ئێوەی وەفادار بە سوڵتان ئەگەر لە سەر ئەوە لەت لەتم بکەن.(شیکاگۆ تریبوون)"

ئیعتمادوسەڵتەنە باس لەوە دەکا کە کوردەکان دەیانویست شابەندەری تورک بکوژن و نووسەرانی دواتریش لەم بارەوە بۆیان لەدوو داوە بەلام هیچیان ئاماژەیان بە هۆکاری توورەبوونی خەڵک لە تۆمای ئەفەندی نەکردوە. لێ راپۆرتەکەی شیکاگۆ تریبون ئەوەمان بۆمان روون دەکاتەوە؛ شابەندەری تورک لە سابڵاخ کە خۆی مەسیحی بوو، لە قسەکانی دا هاوکات کە ناراستەوخۆ جەختی لە سەر بە مەسیحی مانەوەی فاتمە (کەیت) کردوە، جۆرێک تەوهین بە خەڵکە ناڕازیەکەش دەکا و ئەوان بە گاور و مەلعوون لە قەڵەم دەدا. ئەوەش بۆ خەڵکی وشکەموسوڵمانی ئەو سەردەم و تەنانەت ئێستاش، جنێو و تۆمەتێکی

قورسە. خەڵکی تووڕە بە قەستی کوشتن هەڵیانکوتایە سەر شابەندەر بەڵام "تۆما ئەفەندی" پەنای بۆ مەحکەمەی شار و بۆ لای عەلینەقی خانی سەرتیپ برد. "حاکم بەرپەرچی هێرشبەرانی دایەوەو پاشەکشەی بە خەڵک کرد ."

روون نییە کە چەند جار پێکدادان لە نێوان خەڵکی ناڕازیی و چەکداری دەوری شابەندەرخانە لە گەڵ هێزی چەکداری دەسەڵات هاتە ئاراوە. بە قسەی ئیعتمادوسەڵتەنە، "نزیکەی سەت کەس لە خەڵکی سوننە مەزهەبی سابڵاغ بۆ پاراستنی کچە ئەرمەنی و کوڕە کوردەکە چەک هەڵدەگرن و لەدەوروبەری بینای شابەندەرخانەی عوسمانی کێشک دەکێشن. تەنانەت لە شەڕدا ٢یا ٣ کەسیشیان لێ دەکوژرێ." هەروەها باس دەکا کە ژنێکی دووگیانیش لە تەقە و لێکدانی نێوان خەڵک و هێزی چەکداری دەسەڵات دا کوژراوە.

سابڵاخ بە درێژایی هاوینی ١٨٩١ لە نیگەرانیی چارەنووسی ئەو دوو لاوە ئەویندارەدا ئاڵۆز و پشێو بوو. خەڵک رۆژانە لەبەردەم بینای شابەندەرخانەدا کۆدەبوونەوەو باڵەخانە بەردەوام بە دەستەیەکی سەد کەسی لە پیاوانی چەک بە دەستی شار دەورە درابوو. لەو لاوەش حکومەت هێزێکی زۆری چەکداری لە شارەکە خزاندبوو بەڵام خەڵک کۆڵیان نەدەدا. کاربەدەستانی پلەبەرزی هەر سێ دەسەڵاتی ئینگلیس، قاجاڕ و عوسمانیش بەردەوام لە هاتوچۆ دا بوون. دەسەڵاتی تاران و ئەستەموڵ لە بەر تووڕەیی و لە سەر پێ بوونی خەڵک، نەیاندەتوانی هیچ کارێک بکەن. عەلینەقی خانی سەرتیپ و بێهجەت ئەفەندی هەوڵی زۆریان دا بە قسە کردن و ئامۆژگاری و هەڕەشە خەڵکەکە رازی بکەن تا بچنەوەماڵی خۆیان و کچەکە رادەستی دەوڵەتی ئینگلیس بکرێ بەڵام خەڵک پاشەکشەیان نەکرد .

نووسەرانی راپۆرتی رۆژنامە ئینگلیسی‌یەکان رەنگە بە هۆی دەمارگرژی، باسیان لە چۆنیەتی کۆتایی هاتنی کێشەکە نەکردووەو لەوە بە دوا بەسەرهاتەکە لەدوو نادەن. بەڵام

"ویکیسۆورس"ی ئینگلیسی سەبارەت بەم کەیسە نووسیویەتی: ڕووداوێک لە هاوینی ساڵی ١٨٩١ دا ئاڵۆزی و پشێویەکی زۆری نایەوە. کەیت گرینفیلد، کیژێکی ئینگلیسی لە ماڵی دایکی لە تەورێز، بە زۆر لە لایەن کوردێکەوە رفێندرابوو. بەرپرسانی ئینگلیسی داوایان لە دەوڵەتی ئێران کرد کە کچەکە بگەڕێننەوە. کوردەکەو دەوڵەتی تورکیش ئامادە نەبوون کچەکە تەسلیم بکەن بەڵام گەڕاندیاننەوە بۆ سابلاغ و زۆر بە توندی چاوەدێریان دەکرد. ئەم کردەوەیە خەریک بوو کێشەی زۆر گەورەی لێ بکەوێتەوە بەڵام دوا جار وتووێژێک لە نێوان کچەکە و نوێنەری بریتانیا ڕێکخرا و کچەکە ئاشکرای کرد کە ئەو بە دڵخوازی خۆی دایکی و ماڵی دایکی بە جێ هێشتوە. بەوەش کێشەکە چارەسەر کرا. هەروەها روون بۆوە کە ئەو کچی پارێزراوێکی بریتانیاییە کە ناسناوی مەجاریی گرینفیلدی هەبووەو چەند ساڵ پێشتر مردوە. خانمە ئەمریکاییەکە لە تەورێز بوو".

ئیعتمادوسەڵتەنە وەک بەرپرسێکی دەوڵەتی قاجار، یەکلایی کردنەوەی کێشەکە بە دەرەنجامی هەڕەشەی سەربازی و شکستی خەڵک و بڵاوە پێ کردنیان دەزانێ و دەڵێ: لە سەر بڕیاری دەوڵەتی ئێران، ئەمیرنیزام، شازادە نوسرەتوددەولەی بە سوار و سەربازو تۆپەوە ڕەوانەی شاری سابلاخ کرد. ئامۆژگاری کرا کە بە ڕێنمایی و قسەی خۆش کچەکە بستێنێ دەنا بە زەبری هێز کێشەکە کۆتایی پێ بێنێ. بەڵام ئەو شێوازە کاریگەر نەبوو و ڕۆژی"١٥ی زەیحەججە (٢١ی پووشپەڕ)، بڕیاری تەقە درا. پاش ئەوەی پاشەکشە (بە خەڵک) کرا، کچە ڕادەستی حکومەتی سابلاخی موکری کرا و ئاژاوەگێڕان بڵاوەیان پێ کرا". هیچکام لە سەرچاوە ڕۆژئاواییەکان ئەوە پشتراست ناکەنەوە. قسەکانی دواتری ئیعتمادولسەڵتەنەش بە جۆرێک ئەم ئیدیعایەی خۆی وەدرۆ دەخەنەوە. وێدەچێ بۆ دەسەڵاتی قاجار و ئەو کاربەدەستە پلە بەرزەی دەسەڵات سەخت بووبێ کە ڕاستەوخۆ دان بە سەرکەوتنی ئیرادە و خواستی خەڵک لە بەرامبەر دەسەڵات دا بنێ. هەر بە دوای ئەو قسەیەدا دەڵێ: " بەڵام ئاژاوەگێڕانی سەر بە عوسمانی دیوانی لێکۆڵینەوەیان بۆ کچی

"گڕاندفیلد" کە ناسناوی "ئیرەک بەگ" بوو، پێک هێنا". روونیشی ناکاتەوە کە چۆن لە کاتێک دا کچەکە رادەستی حکومەتی سابڵاخ کرا، هێشتا "ئاژاوەگێرانی سەر بە عوسمانی" دەسەڵاتی ئەوەیان هەبوو "دیوانی لێکۆڵینەوە"ی بۆ پێک بێنن؟! لەم نێوەدا وێدەچێ درووستترین گێڕانەوە لە کتێبەکەی کاک رەزا داودی دا دەست بکەوێ کە سەرەنجام لە مانگی گەلاوێژی ١٢٧٠ی هەتاوی دا، رێککەوتنێک لە نێوان خەڵک و دەسەڵاتدا کرا. ئەویش ئەوە بوو کە با کەیت بۆخۆی چارەنووسی خۆی یەکلا بکاتەوەو شاهیدی لە سەر خۆی بدا. ئەگەر بە زۆری رفێندرابوو، ئەوە عەزیز سزا بدرێ و ئەگەر بە دڵخوازی خۆی لە گەڵ عەزیز کەوتبوو، دەبێ لێیان گەڕێن ئەو دوانە بۆخۆیان بڕیار لە سەر ژیانی داهاتوویان بدەن.

هەر بە پێی رۆژنامەی ئیعتمادوسەڵتەنە، مەجلیس لە موسیو پێترین جێگری کونسولی ژێنڕالی ئینگلیسی، بێهجەت ئەفەندی سەرکۆنسولی عوسمانی لە تەورێز و شازادە نوسرەتودەولە پێکهات کە هەر کام نوێنەرایەتی یەک لەو سێ دەوڵەتەی دەکرد لەم کێشەیەدا گلابوون. بە ئامادەبوونی وەرگێری دوو لایەنە، کچە هەرمەنی و دایکی، مەجلیسەکە دەستی بە کار کرد. سەرەتا پرسیار لە دایکی کرا:

- ئایا ئەوە کچی تۆیە؟

: بەڵێ

پاشان لە کچەکەیان پرسی: تۆ بە ڕەزای خۆت دینی ئیسلامت قەبوڵ کرد و عەزیز بەگت بە هاوسەری خۆت هەڵبژارد؟

کچەکە گوتی؛ بەڵێ من رازی بووم کە ببمە هاوسەری عەزیز بەگ.

لە کۆتاییدا زانرا ئەو دوانە بە مەیلی خۆیان ژیانی هاوسەرییان پێکهێناوە و یەکتریان خۆشدەوێ .کچە درا بە عەزیز بەگ و بە خەیاڵێکی ئاسودە لەوێ ژیانیان دەست پێ کردەوە.

ئەگەرچی رووداوی کچە هەرمەنی بۆ کۆمەڵگای ئەو سەردەمی موکریان بە خێر گوزەرا و خەڵکەکە پێیان سەرکەوتن بوو بەڵام دوای کۆتایی کێشەکە، وێناچێ دەسەڵاتی قاجار هەر وا سووک و هاسان بە سەر ئەو کەسانەوە چووبێ کە بەربەرەکانیی دەسەڵاتیان دەکردو دەستیان لە قووڵ بوونەوەی ئەو کێشەیەدا هەبوو. لێ ئێمە هیچ زانیاریەکمان بە دەستەوە نییە کە ئاخۆ ئەو کەسانە کێ بوون و کێ سەردەستەیان بوو و دوای کۆتایی کێشەکە دەسەڵات چۆنی لە گەڵ ئەوان هەڵسوکەوت کرد. بەڵام گیرانی میرزا فەتاحی قازی لەو سەردەمەدا، بە سەرنجدان بە کەسایەتیی ناوبراوە، گومانی ئەوە دەخولقێنێ کە میرزا فەتاح یەک لە ئەکتیڤەکانی ئەو رووداوە بووبێ و بە هەمان هۆ دەسەڵات لێی بە رقدا چووبێ. میرزا فەتاحی قازی، کەسایەتیەکی ئازا و لە باری ئایینییەوە توند و دەمارگرژ بوو. بە تایبەت لە ساڵانی دواتر و لە سەردەمی شەڕی جیهانیی یەکەم دا بە هەمان هۆکاری مەزهەبی، پشتیوانێکی توندی دەسەڵاتی عوسمانی لە ناوچەکە بوو. هەر ئەویش بوو کە بە پشتیوانیی تورکان، بەرەنگاریی ئەرتەشی رووسیای تزار لە ناوچەکەی دەکرد. لەم شەڕ و بەرەنگارییەدا ئیاس، کۆنسولی رووس لە سابلاخ بە دەست کوردەکان کوژرا و لە تۆڵەی ئەمەو بە هۆی بەرگریی قازی فەتاح لە کاتی هاتنی ئەرتەشی رووس بۆ ناو شاری سابلاخ، رووسەکان کوشتارێکی زۆریان لە خەڵکی سابلاخ کرد. قازی فەتاحیش لە کاتی بەرەنگاری دا کوژرا.

لە کتێبی "کورتە مێژووی بنەماڵەی قازی" دا سەبارەت بە گیرانی قازی فەتاح لە سەردەمی رووداوی کچە هەرمەنی کە لە ساڵانی کۆتایی دەسەڵاتی ناسرەدین شای قاجار دا هاتە ئاراوە، هاتووە: "میرزا فەتاحی قازی نەیدەتوانی بە هیچ جۆر لە گەڵ حاکمە گەندەڵ و تالانکەرەکان بێتە ڕەدایێ و لە گەڵیان بسازێ. ئەو دژبەری و مل لێسوانانە، ئاخرەکەی گەیشتە ئەوەی دەوڵەتی نێوەندی لە میرزا فەتاحی قازی دڕدۆنگ و نیگەران بێ، بۆیە لە کۆتاییەکانی سەڵتەنەتی ناسرەدین شا بانگیان کرد بۆ تاران و ١٢ ساڵ لە سەردەمی

ناسرەدین شا و موزەفەرەدین شا، لە زیندان و لە ژێر چاوەدێری دا بوو. پاشان ئازادیان کرد و ڕێگایان پێ دا بگەڕێتەوە زێدی خۆی مەهاباد".

____

ژێدەر

١ - نصری، عبدالله؛ رویارویی با تجدد، ج١، ص ٣٠

٢ - نفیسی، سعید- تاریخ اجتماعی، سیاسی ایران- جلد دوم- ص٢٢٣

٣ - ئەرشیڤی ڕۆژنامەی شیکاگۆ تریبون ٢١ی سێپتامبری ١٨٩١ ل. ٨

http://archives.chicagotribune.com/1891/09/21/page/5/article/to-miss-greenfields-rescue

٤ - روزنامه اعتماد السلطنه به کوشش ایرج افشار ل. ٧٥٨

٥- ماجرای دختر گرینفیلد یا کچه هەرمەنی در مهاباد - محمد رضا داودی

http://www.kurdipedia.org/files/books/2012/71711.PDF?ver=131256153997753075

٦- ژیان و شێعرەکانی سەیفولقوزاتی قازی - ئەنوەر سوڵتانی و حەسەن قازی

http://www.kurdipedia.org/files/books/2011/61956.PDF?ver=131014629387836591

٧- کورتە مێژووی بنەماڵەی قازی لە موکریان - خەلیلی فەتاحی قازی

http://www.kurdipedia.org/files/books/2011/33189.PDF?ver=130936081960348987

٨- صورت جلسات رسمی پارلمان انگیلس 1803–2005

http://hansard.millbanksystems.com

٩- ویکیسۆرسی ئینگلیسی

https://en.wikisource.org/wiki/Page:EB1911_-_Volume_21.djvu/260

١٠- کچە هەرمەنی - ق. بابا میری گۆڤاری سروە ژمارە ٧

١١- رۆژنامەی ئیعتمادولسەڵتەنە لاپەڕەی ٧٥٨ و ٧٦٣

ژێدەر وەک خۆی

__شیکاگۆ تریبون ٢١ی سێپتامبری ١٨٩١__

یای گرینفیلد رزگاری نەبوو

دە هەزار سەرباز ئەو کوردانەیان راونا کە ئەویان رفاندبوو

بە پێی ئەو هەواڵانەی لە تارانی پێتەختی ئێرانەوە گەیشتونەتە ئەستەمبوڵ، لەشکرێکی بەهێزی دە هەزار کەسی لە لایەن شا بۆ شاری سابڵاخ لە کوردستانی پارس ناردران. بە مەبەستی رزگار کردنی ئەو کچە ئینگلیسیەی کە لە هاوینی رابردوودا لە لایەن کوردەکانەوە رفێندرا و ئێستاش هەر وا دیلەو تاوانکارێک بە بارمتە گرتویەتی. تەنانەت ئەگەر پێویست بکا هێرش دەکرێتە سەر ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی تورکەکان و هەموو ئەو لایەنانە سزا دەدرێن کە دەستیان لەو رفاندنەدا هەیە.

ئەم هەواڵە بۆ کۆمەڵگای موسوڵمانان جێی سەرنجەو ئیسلامیزمی وەخەبەر هێناوە. چونکە پێیان وایە دەرفەت بۆ شەڕێکی پیرۆز خوڵقاوە. راستیی رووداوەکان بەو شێوەیەی خوارەوەیە:

ناوچەیەکی شاخاوی لە ئەرمەنستان کە لە مێزۆپۆتامیاوە تا ئازەربایجان و ئێران بەرینە، نەژادێکی ناسراوی لێ نیشتەجێیە کە بە کورد ناسراون. ناوچەکە بە کوردستان ناسراوە. سابڵاخ لە بەشی رۆژهەڵاتی کوردستان، لە هەرێمی ئازەربایجان هەڵکەوتووە. ئەمە شارێکی سەرەکی و ناوەندیە لە ناوچەکەدا. ئەم هەرێمە لە ژێر حوکمی ئەمیر نیزام دایە. ئەو میراتگری دەسەڵاتی ئێرانە و لە تەورێز دەژی. کوردەکانی ئێران سەر بە ئایینزای شیعە نین بەڵام سوننیەکی ئۆرتۆدۆکسن، تورکەکانیان خۆش دەوێ و لە نێوان ئەم دوو ئایینزایەدا، بە رادەیەکی جێی سەرنج، سۆزیان بۆ لای تورکەکان هەیە. هەر بۆیەش ئاسانتر لە گەڵ ئەوان برایەتی پێک دێنن تا لە گەڵ ئێرانیەکانی هاونیشتمانی خۆیان. کوردەکان لە هۆز و تایفەی جۆراوجۆر پێکهاتوون. هەر هۆزێک، سەرۆکی خۆی هەیە. سەرەڕای خووی وەحشیانە، کوردەکانی ئێران هێندەی تورکەکان دڕندە نین. چونکە ناوچەکەیان بە دەشتی بە پیت و بەرو بوومی زۆر پەرژین کراوە.

بازرگانیی کوردەکان بە دەست ئەرمەنیەکان، ئێرانیەکان و هێندێک ئوروپاییەوەیە. ئەوەش یارمەتی بە پێشکەوتنی کوردەکان دەکا کە پیشەی کشتوکاڵی خۆیان بە پووڵی ئەوان، بەرەو پێش بەرن. لەم نێوەدا پیاوێکی ئینگلیسی بە ناوی "ئیساک گرینفیلد" لە ساباڵاخ نیشتەجێ بوو و بوو بە خاوەن زەوی. ئەم پیاوە ئینگلیسیە ژنێکی ئەمریکایی هێنا کە لە تەورێز بوو. بوو بە باوکی سێ کوڕ و چوار کچ. هەموویان بە خێر و خۆشی ژیانی هاوبەشیان پێک هێنا بێجگە لە لاوترینیان بە ناوی "ئامێلیا" کە تەمەنی تەنیا شازدە ساڵە و تا ئەم دواییانە لە گەڵ دایکی دەژیا. ئاغای گرینفیلد چەند ساڵ لەوەپێش کۆچی دوایی کرد. زەویەکانی بۆ هاوسەرەکەی بە جێ هێشت.

یای گرینفیلد ئەگەرچی نیشتەجێی تەورێز بوو، بەڵام زۆربەی کاتەکانی خۆی لە گەڵ کچەکەی، لە ساباڵاخ تێپەڕ دەکرد. مڵک و ماڵەکەی لە نیزیک مڵک و ماڵی "ئەحمەد بەگ"، سەرۆکێکی کورد بوو. ئەحمەد بەگ کوڕێکی هەیە کە ماوەیەکی زۆر بوو بە دوای جوانیی ئامێلیا دا وێڵ بوو و دەیویست بە دانانی داو یان بە لەسەرنانی کڵاو، ببێ بە خاوەنی. ئەو وەک موسوڵمانێک و وەک کوردێک بە مافی سروشتی خۆی زانیوە کە کچێکی مەسیحی برفێنێ و دەستی بۆ بەرێ. لە سەر ئەو بنەمایەش دەستی بە جێبەجێ کردنی پلانەکەی خۆی کرد. وەک بڵێی هەڵسوکەوت لە گەڵ ژنێکی کورد دا بکا و خاتوو گرینفیلد دەکا بە کڵفەتی خۆی.

ئەو نۆکەرە، لەو کاتەدا کە دایکی لە ماڵ نابێ، "کەیت" رازی دەکا کە لە گەڵی بچێ بۆ پیاسە. گەیشتنە قەراخ جۆگەلەیەک و لەو کاتەدا دەستەیەک سوار گەیشتنە سەریان و رفاندیانن.

دایک بە دوای پێوشوێنی دا گەڕا بەڵام هیچ زانیاریەکی لە ئەندامانی بنەماڵە دەست نەکەوت. بە نیگەرانیەوە تا نیوەشەو چاوەڕوانی کچەکەی مایەوە. کاتێک هەستی کرد یاریەکی قرێژی لە گەڵ دەکرێ، چەند سواری بۆ دۆزینەوەی کچەکەی راسپارد. سبەی سوارەکان بە دەستی بەتاڵ و بێ هیچ مزگێنیەک لە سەروسۆراخی کچەکەی، گەڕانەوە. دوای ئەوە بوو کە جێنشینی حاکم لە ناوچەکەی لەم بارەوە ئاگادار کردەوە. ئەویش بە نوێنەرایەتیی ئەمیر نیزام، تێلگرافی بۆ کۆنسولی بریتانیا لە تەورێز نارد، هەروەها بۆ ئەمیر نیزامیش. بە دوای ئەوەدا مەئموورێ ناردو جێگری خۆی لە ساباڵاخ راسپارد تا بێ دواکەوتن، کچەکە بدۆزنەوەو هەموو ئەوانەی دەستیان لەو کردەوە قێزەونەدا هەیە، رەوانەی تەورێزیان بکا. وڵام بۆ ئەمیر نیزام هاتەوە کە رفێنەران چوونەتە ناو کوردستانی تورکان و کچەکە براوەتە ناو خاکی تورکان. هەرێمێک کە جێگری حاکم هیچ دەسەڵاتێکی بە سەریەوە نییە. بەڵام ئەمیر نیزام زۆر باش دەیزانی کە رفێنەر کوڕە بەدناوەکەی ئەحمەد بەگە. بە ئاماژەیەکی ئێرانی، لە هەموو سەرۆکە کوردەکانی راسپارد کە یا بێن بۆ تەورێز یان دەبێ کچە ونبووەکە بدۆزنەوە.

سەرۆک هۆزە کوردەکان بەو راسپاردەیە نیگەران بوون. دەیانزانی ئەمیر نیزام چەندە دڵرەق و قینهەڵگرە. هەر بۆیە کۆبوونەوەو تەگبیریان لێ کرد. سەرەنجام راپۆرتیان نارد کە بەڵێ هەڵگرتن هەبووە بەڵام بە دوور لە خواستی کچەکە نەبووە، خۆی مەزهەبی ئیسلامی قەبوڵ کردوەو مێردی بە موسوڵمانێک کردوە. بۆ سەلماندنی ئەوەش کچە رازی دەکەین کە لە کوردستانی تورکانەوە بێتە کۆنسولخانەی تورکان لە ساباڵاخ. دەزگیرانەکەشی داوای کرد کۆنسولخانەی تورک کە ئاڵای بە مانگ و ئەستێرەی لە سەر هەڵکراوە، پارێزەری گیانی کچەکە بێ. هەروەها وتیشی کە کچەکە ئینگلیسی نییەو ئەرمەنی‌یە.

هەواڵەکانی پێوەندیدار بەو رووداوە لە سەرانسەری ساباڵاخ و هەروەها لە ناو کوردانی سوننەدا وەک هەورەتریشقە بڵاو بۆوە. سوار و پیادە خۆیان گەیاندە کۆنسولخانە و داوایان کرد لە سەر ناوی سوڵتان، واتە خەڵیفەی موسوڵمانان، مصونیت بەو کوڕ و کچە بدرێ. تۆماس ئەفەندی کە کۆنسولی تورک و مەسیحیەکی سوریایی‌یە، تێلگرافی کرد بۆ سەرۆکەکەی بێهجەت بەگ، سەرکۆنسولی تورک لە تەورێز داوای دەستووری کاری لێ کرد. بێهجەت بەگ تێلگرافی بۆ کردەوە و پێی راگەیاند کە کچەکە دەبێ لە هەموو مەترسیەک بپارێزرێ. کاتێک ئەم دەستووری کارە راگەیەندرا، خەڵکەکە داوایان کرد سوێندیان بۆ بخوا کە

تۆڵەیان لێ ناکرێتەوە. کۆنسول وتی: ئێوە مەلعوون و گاور دەبێ بزانن کە من لە ئێوە زیاتر ئاگام لە هاودینانی خۆم دەبێ تا ئێوەی وەفادار بە سوڵتان ئەگەر لە سەر ئەوە لەت لەتم بکەن.

کونسول بەرەو شوێنی فەرماندار ڕای کرد. لات و لووت بە دوایەوە بوون و دەیانویست سەری لێ بکەنەوە. فەرماندار بەرپەرچی دانەوەو پاشەکشەی بە خەڵک کرد و تێلێگرافی بۆ ئەمیرنیزام نارد.

لەم نێوەدا دایکەکە کە هەروا نیگەران بوو، بێکار دانەنیشت. چوو بۆ تەورێز، لە گەڵ کۆنسولی بریتانیا قسەی کرد، تێلگرافی بۆ سەفیری بریتانیا لە تاران نارد. هەروەها تێلگرافی بۆ لۆرد سالیسبوری لە لەندەنیش نارد و دەست بە دوعا چاوەڕوانی یەکلایی بوونەوەی دۆخی کچەکەی بوو.

لە لەندەنەوە فەرمان بۆ سەفیری بریتانیا هات کە بە توندی گوشار بخرێتە سەر حکومەتی ئێران تا بە خێرایی رفێنەری کچەکە رادەست بکرێ. دەوڵەتی شا وڵامی دایەوە کە خوازیار و ئامادەیە بۆ جێبەجێ کردنی خواستی دەوڵەتی ئینگلستان بەڵام لەم ناوچەیە شا دەسەڵاتی تەواوی نییەو تاوانکاران لە دەسەڵاتی ئێران چوونە دەر و خۆیان کرد بە بابەتی دەوڵەتی تورک. هەر بۆیەش یەکلایی کردنەوەی کێشەکە پێوەندی بە رادەی هاوکاریی دەسەڵاتی سوڵتانەوە هەیە. لەو حاڵ و وەزعەدا، دەبێ سوڵتان رازی بێ خەتاکارانی ناو حکومەتی شا رادەست بکاتەوە.

ئەم وڵامە لە سالسبورگەوە بە تێلگراف و لە وەختی خۆیدا لە لایەن سیر ویلیام وایت، سەفیری بریتانیا لە ئەستەمول بۆ مارکوز ناردرا کە سوڵتان داواکەی ئێمەی پەژراندووە و لەم بارەوە بە خێرایی هاوکاریمان دەکا.

دەرباری عوسمانی تا رادەیەک لەوە دڕدۆنگ بوو چونکە نەیدەویست رۆحی کوردەکان بریندار بکا کە سوودی لەو کێشەیە وەردەگرت. لە سەر ئەم بنەمایە سێر ویلیام بەڵێنی دا کە هەر خەسارێک قەرەبوو دەکرێتەوەو بە ئەسپایی و شێنەیی کارەکان ئەنجام دەدرێن.

پەیامێک بۆ سەرۆک هۆزە کوردەکان ناردرا تا کچەکە تەحویل بدەن. کوردەکاان دژایەتیی خۆیان لە گەڵ ئەم داوایە راگەیاند و پێیان وا بوو دوای ئەوە کچەکە دەکەوێتە بەر ئازار و ئەشکەنجەی ئەرمەنیەکانەوە. جگە لەوە سەبارەت بە "گوڵیزار"، ئەو کچەی کە لە لایەن ئەوانەوە رفێندرا، هیچ کارێک ئەنجام نەدرا. بە جۆرێک کە ئامادەیی خۆیان بۆ بەرەنگار بوونەوە لە گەڵ دەوڵەت دەربڕی. وەک گوترا کچە ببوو بە موسوڵمان و ئەم کەیسە لە حاڵەتی ئاسایی دەرچووبوو و ببوو بە بابەتێکی مەزهەبی.

بابی عالی کەوتبووە دۆخێکی ئاستەم و دژوارەوە. یا دەبوو خۆ لە بەر هێرشی بریتانیا ڕابگرێ یان لێ گەڕێ شا وەک کاری خۆی بکا. لە نێوان ئەو دوانەدا، دووهەمیان بۆ سوڵتان باشتر بوو. چونکە دەسوەردانی ئێران زۆر بە گران لە سەر ئەو وڵاتە دەکەوت. ئەمیر نیزام خاوەنی لەشکرێکی بە هێزی دە هەزار کەسی‌یە.

W. C. T. U. ON DR. KEELEY. | GRAND RUSH FOR HOMES. | DOINGS ON THE FOREIGN EXCHANGES. | THEY TURNED THE SOIL. | TO MISS GREENFIELD'S RESCUE. | TRIES TO KILL TWO MEN.

MONDAY, SEPTEMBER 21, 1891—TEN PAGES. 5

TO MISS GREENFIELD'S RESCUE.

An Army of 10,000 Persons in Pursuit of the Kurds Who Kidnaped Her.

New York *Sun:* News has reached Constantinople from Teheran, the capital of Persia, that a force 10,000 strong has been ordered by the Shah to proceed to Saouk-Bulak, Persian Kurdistan, to release the English girl whom the Kurds kidnaped last summer, who is still held in captivity, to capture the malefactors wherever found, to invade even Turkish territory if necessary, and to chastise all concerned in the kidnaping.

This news has produced a stunning effect upon the Mussulman population, who believe that Islamism has been scandalized and the time for a holy war has arrived. The facts of the case are as follows:

There is a range of mountains in Armenia that extends from Mesopotamia into Aderbijan, Persia, and is peopled by a race known as Kurds. Consequently the region is called Kurdistan. The eastern part of Kurdistan lies in the province of Aderbijan and is known as Snouk-Bulak. It has a capital city of the same name. The province is under the governorship of Ameer Nizam, the heir apparent of Persia, who lives at Tabriz. The Kurds of Persia do not belong to the Shiah sect, but are orthodox Sunnis, like the Turks, and between the two sects there is considerable feeling. Hence they fraternize more readily with the Kurds of Turkey than they do with their compatriots, the Persians. The Kurds are composed of various tribes, each tribe having its own chief. Although savage by instinct, the Kurds of Persia are not so predatory as those of Turkey, because they are surrounded by fertile plains which bear abundant fruits.

The commerce of the Kurds is left in the hands of Armenians, Persians, and some Europeans, who also aid the Kurds in their agricultural pursuits by advancing money. Among the latter there was once an Englishman, Isaac Greenfield, who established himself at Saouk-Bulak, and became a landed proprietor. This Englishman married an American woman of Tabriz, and became the father of three boys and four girls, all of whom are well married except the youngest, Amelia, only 18 years of age, who until recently lived with her mother. Mr. Greenfield died a few years ago, leaving his land to his wife.

Mrs. Greenfield, although a resident of Tabriz, passed most of her time with her daughter at Saouk-Bulak. Her property was adjacent to the lands of Ahmed Bey, a Kurdish chief. Ahmed Bey has a son who long evinced a passion for the beautiful Amelia, and determined to possess her by hook or by crook. Brought up as a Mussulman, and a Kurd at that, to kidnap and ravish a Christian girl was

TRIES TO KILL TWO MEN.

JOHN THOMPSON ATTEMPTS MURDER AT DESPLAINES.

An Attempt to Take a Revolver from Him the Cause of the Trouble—One of the Village Trustees Seriously Wounded—His Young Son Finally Fells His Assailant with a Club—Another Reason Given for the Shooting.

John Thompson, long regarded as a dangerous man in the Town of Desplaines, is in the County Jail for shooting Aaron Minnick, one of the Town Trustees, and Robert Cain, the village guardian of the peace. Minnick was seriously hurt, but will recover, while Cain escaped with a flesh wound. The shooting took place near the depot at Desplaines Saturday evening while the officials were attempting to disarm Thompson.

A strange man who attempted to aid Thompson was also arrested and is at present keeping company with Thompson in the County Jail. He gave his name as William James and said he worked in Evanston, but he did not satisfactorily account for his presence in Desplaines, and the opinion prevails that he was there to aid Thompson.

Oct. 23, 1890, Michael Brezel was beaten to death in his barn in the rear of his home in Desplaines. The purpose appeared to be robbery. The detectives and authorities gave up efforts to apprehend the assassins after a few months, all except Ira Barchard, a constable. He was Deputy United States Marshal under F. W. Marsh, and served in the Detective Department of the city while Inspector Marsh was Superintendent of Police. Barchard has never given up certain clews in the Brezel case. After the murder some freight-cars were robbed at Desplaines. Suspicion attached to Michael O'Donnell and James Thompson, son of the man now in jail. They were arrested, but while out on his own recognizance young Thompson ran away. He was located in Wisconsin through Barchard's efforts, and was brought back to Chicago. The fact that his trial will soon be called and that Barchard will probably be a witness, had angered the older Thompson. Moreover, work on the Brezel case has progressed so far that there are liable to be arrests made in connection with the case soon. Indeed the authorities feel certain that Brezel was murdered by two persons known in Desplaines, aided by two Chicago

escaped with a flesh wound. The shooting took place near the depot at Desplaines day evening while the officials were attempting to disarm Thompson.

strange man who attempted to aid Thompson was also arrested and is at present keeping company with Thompson in the County Jail. He gave his name as William James and said he worked in Evanston, but

http://archives.chicagotribune.com/1891/09/21/page/5/article/to-miss-greenfields-rescue

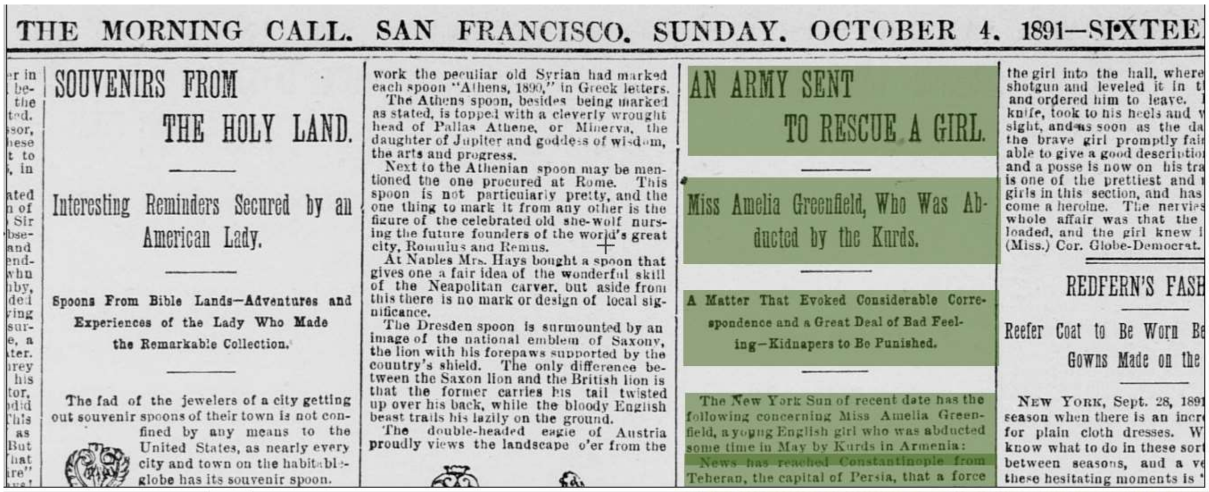

THE MORNING CALL. SAN FRANCISCO. SUNDAY. OCTOBER 4. 1891—SIXTEE

SOUVENIRS FROM THE HOLY LAND.

Interesting Reminders Secured by an American Lady.

Spoons From Bible Lands—Adventures and Experiences of the Lady Who Made the Remarkable Collection.

The fad of the jewelers of a city getting out souvenir spoons of their town is not confined by any means to the United States, as nearly every city and town on the habitable globe has its souvenir spoon.

work the peculiar old Syrian had marked each spoon "Athens, 1890," in Greek letters.

The Athens spoon, besides being marked as stated, is topped with a cleverly wrought head of Pallas Athene, or Minerva, the daughter of Jupiter and goddess of wisdom, the arts and progress.

Next to the Athenian spoon may be mentioned the one procured at Rome. This spoon is not particularly pretty, and the one thing to mark it from any other is the figure of the celebrated old she-wolf nursing the future founders of the world's great city, Romulus and Remus.

At Naples Mrs. Hays bought a spoon that gives one a fair idea of the wonderful skill of the Neapolitan carver, but aside from this there is no mark or design of local significance.

The Dresden spoon is surmounted by an image of the national emblem of Saxony, the lion with his forepaws supported by the country's shield. The only difference between the Saxon lion and the British lion is that the former carries his tail twisted up over his back, while the bloody English beast trails his lazily on the ground.

The double-headed eagle of Austria proudly views the landscape o'er from the

AN ARMY SENT TO RESCUE A GIRL.

Miss Amelia Greenfield, Who Was Abducted by the Kurds.

A Matter That Evoked Considerable Correspondence and a Great Deal of Bad Feeling—Kidnapers to Be Punished.

The New York Sun of recent date has the following concerning Miss Amelia Greenfield, a young English girl who was abducted some time in May by Kurds in Armenia:

News has reached Constantinople from Teheran, the capital of Persia, that a force

the girl into the hall, where shotgun and leveled it in t and ordered him to leave. knife, took to his heels and sight, and as soon as the da the brave girl promptly fai able to give a good descriptio and a posse is now on his tra is one of the prettiest and girls in this section, and has come a heroine. The nervie whole affair was that the loaded, and the girl knew (Miss.) Cor. Globe-Democrat.

REDFERN'S FASH

Reefer Coat to Be Worn Be Gowns Made on the

NEW YORK, Sept. 28, 1891 season when there is an incr for plain cloth dresses. W know what to do in these sort between seasons, and a ve these hesitating moments is

بەشێک لە راپۆرتی نیویورک سان:

بۆ رزگاریی کچێک لەشکر ناردرا

خاتوو ئامێلیا گرینفیلد، ئەو کەسەی لە لایەن کوردێکەوە رفێندراوە

راپۆرتی گەیشتو لە ئەستەمبوڵەوە

نیویورک، ١٩ی سێپتامبر: ١٠ی مانگی مەی رابردوو تەلگراف لە ئەستەمبوڵەوە گەیی کە یای ئامیلیا گرینفیلد، خاتوونێکی گەنجی لەدایکبووی ئینگلستان، لە لایەن کوردەکانەوە لە ئەرمەنستان رفێندراوەو لە کێوەکاندا بە یەخسیری راگیراوە. لەو کاتەوە زۆر بابەتی دژ بە یەک سەبارەت بەو کردەوەیەو چارەنووسی ئەو خاتوونە لاوە، بڵاو بووەتەوە. رۆژنامەی لەندەن تێلگراف چەند مانگ لەوەپێش چیرۆکێکی درێژی لەم بارەوە بڵاو کردەوەو کە تێیدا پێشبینی کرابوو رەنگە ئەم چیرۆکی دڵداریە ببێ بە کێشەیەکی نێونەتەوەیی، چونکە گراویی یای گرینفیلد، ئەوی رفاندوەو بە یەخسیری گرتوە .

"کێو تورک سوم" لەم بارەوە چیرۆکی سەیر دەگێڕێتەوە: لە تارانی پێتەختی ئێرانەوە هەواڵ بۆ ئەستەموڵ ناردراوە کە شا لەشکرێکی بە هێزی دە هەزار کەسیی رەوانەی ساباڵاخی کوردستانی ئێران کردوە تا بۆ دۆزینەوەی تاوانباران ئەوەی لە دەستیان دێ ئەنجامی بدەن و بۆ سزادانی هەموو ئەو لایەنانەی دەستیان لەو رفاندنەدا هەیە، ئەگەر پێویست بکا تەنانەت بچنە ناو خاکی تورکانەوە .

کات بۆ شەڕێکی خەست

ئەم رووداوە حەشیمەتی موسوڵمانانی لە سەر هەست کردوە چونکە بە دەستدرێژی بۆ سەر ئیسلامی دەزانن و ئەوەش بە دەرفەتێکی گونجاو بۆ ئەنجامدانی شەڕێکی پیرۆز چاو لێ دەکەن....

(بەو هۆیە کە راپۆرتەکەی نیویورک سان زانیاری زیاتر لە شیکاگۆ تریبونی تێدا نەبوو، لە تەرجەمەی سەرجەم بابەتەکە خۆم بوارد)

____

sentence.yourdictionary.com/greenfield

YOUR DICTIONARY | DEFINITIONS | SENTENCES | Search Sentence Examples

The principal villages of the township are Fairfield, Southport, **Greenfield** Hill and Stratfield.

Among the prominent men who have lived in Fairfield are Roger Sherman, the first President Dwight of Yale (who described Fairfield in his Travels and in his poem **Greenfield** Hill), Chancellor James Kent, and Joseph Earle Sheffield.

After graduating at Yale in 1839, he taught for a time at **Greenfield**, Mass., and also edited The **Greenfield** Gazette.

Great excitement was caused in the summer of 1891 by the report that an English girl, Kate **Greenfield**, had been forcibly carried away from her mothers house at Tabriz by a Kurd.

Greenfield in Great Britain, and Pasteur, Toussaint and Chauveau in France, were pioneers.

GEORGE RIPLEY (1802-1880), American critic and man of letters, was born at **Greenfield**, Massachusetts, on the 3rd of October 1802.

Search Sentence Examples →

The word usage examples above have been gathered from various sources to reflect current and historical usage. They do not represent the opinions of YourDictionary.com.

hansard.millbanksystems.com/commons/1891/jun/30/abduction-of-an-english-girl-by-a-kurd

HANSARD 1803–2005 → 1890s → 1891 → June 1891 → 30 June 1891 → Commons Sitting | Search Hansard | Search | Search Help

ABDUCTION OF AN ENGLISH GIRL BY A KURD.

HC Deb 30 June 1891 vol 354 c1867 1867

MR. PICTON (Leicester) I beg to ask the Under Secretary of State for Foreign Affairs if he can give any further information as to the efforts made to secure the safety and release of Kate Greenfield, captured by the Kurds? §

THE UNDER SECRETARY OF STATE FOR FOREIGN AFFAIRS (Sir J. FERGUSSON,) Manchester, N.E. The position of affairs, according to the last advices received, was that the Persian Government had despatched troops and guns to Sonjbulak to obtain the release of the girl. As some of those who are detaining her are Ottoman subjects, the Persian Government desired to obtain the consent of the Turkish Government before using force against them. Her Majesty's Ambassador at Constantinople has earnestly supported the request of the Persian Government for the concurrence of the Porte in the measures which it was proposed to take. §

Back to THE MANIPUR PRINCES.
Forward to ARRANMORE POSTAL FACILITIES.

Noticed a typo? | Report other issues | © UK Parliament

"ڕۆژنامەی ئیعتمادولسەلتەنە"

لاپەڕەی" ٧٥٨ ،زیحەجەی،١٣٠٨ کۆچی مانگی:

ڕۆژی پێنج شەممەی ڕێکەوتی ٢٥، بەیانی بۆ ساحێب قڕانییە چووم. "لە گوتاری تازەدا هاتووە بازرگانێکێ ئینگلیسی بە ناوی "گڕاند فیلد" کە دەمێک ساڵ لە کوردستان و ئازەربایجان خەریکی بازرگانی بووە، هاوسەرەکەی ئەرمەنی و کچێکیان هەبووە. چوار یان پێنج ساڵ دەبوو کە ئەو پیاوە مردبوو و کچەش تەمەنی گەیشتبوە '١٦ ' ساڵی و گەورە ببوو. هەروەها ملک و ماڵێکی زۆری بۆ بە جێ مابوو کە گەنجێکی مل ئەستور و سوننە مەزهەب کچە فریو دەدا و پێکەوە هەڵدێن بۆ ناو خاکی عوسمانی هەتا ببکاتە موسڵمان و ژیانی هاوبەشی لە گەڵ پێک بێنێ. ئینگلیسییەکان ئەوە دەبیسنەوە و تکا لە عوسمانیەکان دەکەن ئەو کچە لە چەنگ ئەو کوڕە وەربگرنەوە و بیدەنەوە بە وان. عوسمانییەکان بۆ ئەوەی لەو کێشەیە ڕزگاریان بێ و توشی توک و نفرینی پیاوانی ئایینی نەبن، کارێکی وا دەکەن ئەو کچە ئەرمەنییە بگەڕێتەوە سابڵاغی موکری لە خاکی ئێران. ئینگلیسییەکان تکا لە دەوڵەتی ئێران دەکەن کچە ئەرمەنییەکە ڕادەستی ئەوان بکا. دەوڵەتی ئێرانیش بە بێ یەکودوو دەستوور بە حاکمی سابڵاغ دەدا ئەو کچە ڕادەستی بەرپرسانی ئینگلیزی بکا. کوڕە کوردەکە و کچە ئینگلیسیەکە دەوڵەتی عوسمانی لە بواری ئایینی ئیسلامدا بە دەمارگرژتر دەزانن و بۆیە پەنا دەبەنە بەر شابەندەرخانەی عوسمانییەکان. نزیکەی سەت کەس لە خەڵکی سوننەی سابڵاخ بۆ پاراستنی کچە هەرمەنی و گەنجەکە چەک هەڵدەگرن و لە دەوروبەری ماڵی شابەندەری عوسمانی کێشک دەگرن. تەنانەت لە شەڕدا ٢یا ٣، کەس لە وان دەکوژرێن. هەر بەو پێیەش دەوڵەتەکانی ئینگلیس و عوسمانی و ئێران بۆ ڕوداوێکی ئاوا بچوک و بێمانا پێکەوە وتووێژ دەکەن. لە کۆتاییدا بزانین چی لێ شین دەبێ.

لاپەڕە ٧٦٣ : ڕۆژی هەینی ٢ی مانگی موحەڕەم ساڵی ١٣٠٩ ی قەمەری

سیاسەتی دەوڵەت تایبەت بوو بە ئەو کچە ئینگلیسییەو گەنجە کوردەکە کە بە کورتی باسی لێوە کرا وپاشماوەی ڕوداوەکەش ئاوایە: دوای پەنابردنی کچە تازە موسوڵمانەکە، کە ناوی خۆی گۆڕیبوو بە "فاتمە "و عەزیز بەگ ی هاوسەری فاتمە کە پەنایان بردبووە بەر شابەندەری دەوڵەتی عوسمانی لە سابڵاخ، لایەنگرانی شەڕانی کچەکە دۆخەکەیان ئاڵۆزتر کرد ولە گەڵ حوکومەتی سابڵاخ کە داوای گەڕانەوی کچەکەی دەکرد، توشی تێکەڵچوون بوون و تەقە و ئاڵۆزی پەرەی پێدرا. لەو ڕووداوەشدا ژنێکی دووگیان ژیانی لەدەست دا. لەسەر داخوازی دەوڵەتی ئینگلیز دەبوایە کچەکە ئازاد بکرێ و بۆ لێکۆڵینەوەش ئاشکرای کەن کە کچەکە بە شەرعیب ۆتە موسوڵمان یا دەبێ مەجلیس کە لە فەرمانبەرانی سێ دەوڵەت دروست بووە بڕیار بدا.

هەر بۆیە ئەو بەسەرهاتە بە تەواوی بۆ "ئەمیر نیزام " لە تەورێز نوسرا . ئەمیر نیزامیش ،عەلینەقی خانی سەرتیپ کە جێگای متمانە بوو وێڕای "مستر پێترین" کەسی دووهەمی کونسولی ئینگلیز و "بێهجەت ئەفەندی" کونسولی ژێنراڵی عوسمانی بۆ ئامۆژگاریی یاخیبووەکان و ڕادەستکردنەوەی کچەکە لە شابەندەری عوسمانی و سازدانی ناوەندی لێکۆڵینەوە لە تەورێز لە ڕێککەوتی ٦ی زیقەعدە نارده سابڵاخ. بەڵام یاخیبووانی سەر بە دەوڵەتی عوسمانی دەستییان لە شەڕئەنگێزی هەڵنەگرت و پشێویی زیاتریان نایەوە. بە هیچ شێوەیەک گوێیان بە ئامۆژگاریەکانی بێهجەت ئەفەندی و شابەندەر نەدا و تەنانەت قسەی ناحەزیان بە بێهجەت ئەفەندی گوت و هەڕەشەی کوشتنیان لێ کرد. دەیانویست تومای ئەفەندی شابەندەر لە شابەندەرخانە بکووژن. ئەوەیش زۆر بە زەحمەت خۆی دەباز کردو خۆی گەیاندە ماڵی حوکومەت و نەکووژرا. بێهجەت ئەفەندیش دڵی ڕەنجا و چووە بۆ ماڵی خۆی. عەلینەقی خانی سەرتیپ بەو هەمووە ئامۆژگارییە لە گەڵ یاخیبوان، نەیتوانی کاریگەری هەبێ. لەو نێوەدا خەڵکی سابڵاخ بە ڕێگای گونجاو دا بە ئەمیر نیزام ڕادەگەیەنن کە بە هیچ شێوەیەک پاڵپشتی ئاژاوەگێڕانی سەر بە دەوڵەتی

عوسمانی ناکەن. لە کۆتاییدا زانرا کە ئامۆژگاری سودی نابێ، باڵیۆزخانەی باڵای عوسمانی و دەباری ئێران بە راوێژ لە گەڵ لەندەن و ئیستامبوڵ ئەو جار رێگا درا کە دەوڵەتی ئێران مافی خۆیەتی چەک بەکار بێنێ. لەسەر بڕیاری دەوڵەتی ئێران "ئەمیرنیزام، شازادە نوسرەتوددەولەی بە سوار و سەربازو تۆپەوە بۆ شاری سابڵاخ نارد. پێی گوترا کە بە ئامۆژگاری و قسەی خۆش با کچەکە رادەست بکەنەوە دەنا ئەو کارە بە زەبری هێز کۆتایی پێ دێ. بەڵام ئەو شێوازە کاریگەر نەبوو و بۆیە لە رۆژی"١٥ی زیحەججە" بڕیاری تەقە درا. پاش ئەوەی پاشەکشەیان پێکرا، کچەکەیان رادەستی حکومەتی "سابڵاخی موکری کرد و ئاژاوەگێڕان بڵاوەیان پێ کرا. بەڵام ئاژاوەگێڕانی سەر بە عوسمانی دیوانی لێکۆڵینەوەیان بۆ کچی "گراندفیلد" کە ناسناوی "ئیرەک بەگ" بوو، پێک هێنا بە ئامادەبوونی ئاغای " پێترین" کەسی دووهەمی کونسولی ژێنرالی ئینگلیسی و بێهجەت ئەفەندی و" نوسرەتودەولە و وەرگێری دوو لایەن. کچەکە و دایکیان هێنایە دیوانێ، سەرەتا پرسیاریان لە دایکی کرد کە ئایا ئەوە کچی تۆیە؟ گوتی؛ بەڵێ! پاشان لە کچەکەیان پرسی؛ تۆ بە رەزای خۆت موسڵمان بوویو عەزیز بەگت بە هاوسەریی خۆت قەبوڵ کرد؟ دووبارە دیوان بۆ ئەو کۆبونەویە ساز کرا. کچەکە گوتی : من رازی بوم کە ببمە هاوسەری عەزیز بەگ . لە کۆتاییدا زانرا ئەو جووتە بە مەیلی خۆیان ژیانی هاوبەشیان پێکهێناوە و یەکتریان خۆش دەوێ . کچە درا بە عەزیز بەگ و بە خەیاڵێکی ئاسودە ژیانیان دەست پێ کردەوە.

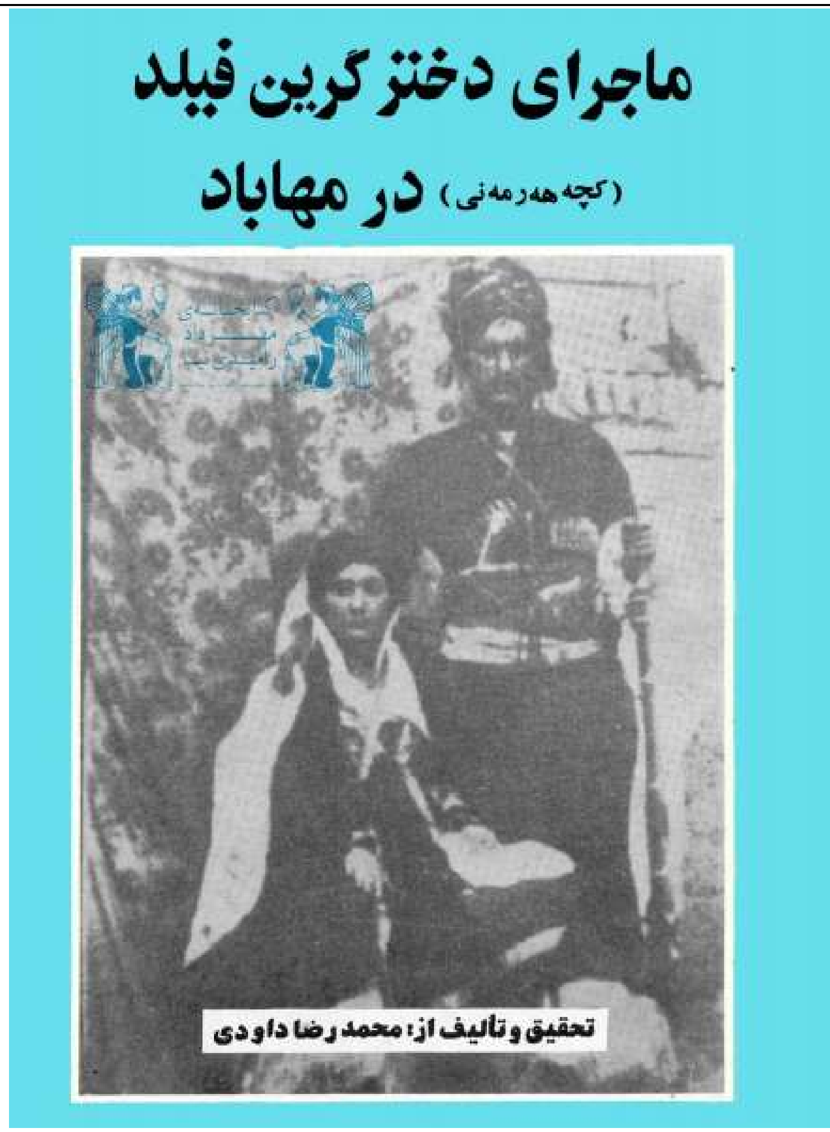

سەربەرگی لێکۆڵینەوەکەی موهەندیس ڕەزا داودی

یادداشتی ل.و. فاسوم

ل .و. فاسۆم یەک لە میسیۆنێرە ئەمریکاییەکان کە لە مەودای ساڵەکانی ١٩١٢ تا ١٩١٥ لە سابڵاغ بوو، لە سۆنگەی وەرگێرە کوردەکەی بە ناوی "میرزا عەبدولرەحمانی حاجی نەورۆز"، لە ژمارەی ٥ —ی بڵاوکراوەی کوردستان میشنێری دا ، ساڵی ٨ ، فێڤرییەی ١٩١٧، ئاورِی لە رووداوی کچە هەرمەنی داوەتەوە کە بەرِێز حەسەن قازی وەریگێراوەتە سەر زمانی کوردی:

"نێوبانگی میرزا رِەحمان وەک موباشیرێکی ئەو پەرِی وەفادار و جێگای باوەرِ بڵاو ببووەوە. هەر لەو سەروبەندە دا کابرایەکی ئینگلیسی زۆر بە دەستەڵات لە گەڵ یایەکی دەوڵەمەندی هەرمەنی زەواجی کرد کە خاوەنی چەندین دێ بوو لە نزیک سابڵاغێ. ئەو بنەماڵە ئینگلیسی – هەرمەنییە کە لە تەورێز، ئێران دادەنیشتن، بە دوای میرزایەکی لێهاتوو و جێگای باوەرِی کورد دا دەگەرِان بۆ ئەوەی ببێ بە میرزای دێیەکانیان. میرزا رِەحمان ئەو کارەی پێ ئەسپێردرا و چەندین ساڵ خزمەتی کردن و ، زۆر جار دەبوو لە سابڵاغێ دوورکەوێتەوە و ماوەیەک لە تەورێز بمێنێتەوە و نزیکەی سەد میل لە بنەماڵەکەی لە سابڵاغێ دوور بێ. جا ئەوە لە یەکێک لەو سەردان و مانەوانەی لە تەورێز بوو کە سەردانی کلیسای هەرمەنییانی کرد لە تەورێز و شاهیدی رێورەسمێکی زەواجی عیسایی بوو لەوێ و ئەوە زۆر کاری تێکرد و برِیاری دا قەت لە ژنێک زیاتر نەهێنێ و قەت ژنەکەی تەڵاق نەدا. بەڵام پلەی بەرزی میرزا رِەحمان وەک موباشیری ئەو بنەماڵە ئینگلیسی – هەرمەنییە بە رِێژە کورت بوو و، هێندە زیاتر لە دوو ساڵ نەبوو. ئاغا ئینگلیسییەکەی مرد، یەکێک لە کچەکانی وی رەدووی کابرایەکی کورد کەوت و ئەوە بە خۆکوژی یان کوشتار تەواو بوو؛ بێوەی کابرای ئینگلیسیش مرد، و دێیەکانی لە لایەن هێندێک لە سەرۆکە عەشیرەتە دەستەڵاتدارەکانی کورد دەستیان بە سەر دا گیرا. [بێگومان لێرەدا مەبەست لە گرانفیلدی ئینگلیسی و بەسەرهات و هەرای لە مەرِ کچە هەرمەنییە کە فاسوم هێمای پێکردووە. ح.ق.] میرزا رِەحمان کە هێندێک لە تەمەنەوە چوو بوو و ژیانێکی ئارامی بەلاوە پەسند بوو جارێکی دیکە لە گەڵ خێزانی لە سابڵاغێ دامەزراوە و دەستی کردەوە بە کاری پێشووی وەک میرزای تایبەتی و معەلیم. "

http://ruwange.blogspot.fi/2009/12/3.html

<u>حەسەن قازی، هێندێک نووسراوەی دیکەی نەمر لودویک (لویس) ئۆلسن فاسوم – ماڵپەری روانگە</u>

هەڵڵای کچە هەرمەنی لە ویکیسۆورسی ئینگلیز:

against the Amir Abdur Rahman, he gave himself up to the British consul-general at Meshed in the beginning of November, and was sent under escort to the Turkish frontier and thence via Bagdad to India. Yahya Khan, Mushir-ad-daulah, the Persian minister for foreign affairs (died 1892), who was supposed to have connived at Ayub Khan's escape in order to please his Russian friends, was dismissed from office.

In December 1887 Sir Henry Drummond Wolff was appointed minister to Persia. The appointment greatly pleased the Persian court, and the shah lent a willing ear to his advocacy for the development of trade and commerce, construction of roads, abolition of various restrictions hampering Persian merchants, &c. The shah soon afterwards (May 26, 1888) issued a proclamation assuring freedom of life and property to all his subjects, and (Oct. 30) declared the Karun river open to international navigation up to Ahvaz. At about the same time he appointed Amin-es-Sultan, who had been prime-minister since 1884, Grand Vizier (Sadr 'azim). In the same year (June 25) the first railway in Persia, a small line of 5½ miles from Teherān to Shah-abdul-Azim, was opened under the auspices of a Belgian company. A few months later (Jan. 30, 1889) Baron Julius de Reuter—in consideration of giving up the rights which he held by his concession obtained in 1873—became the owner of a concession for the formation of a Persian State Bank, with exclusive rights of issuing bank-notes and working the mines of iron, copper, lead, mercury, coal, petroleum, manganese, borax, and asbestos in Persia. Russia now insisted upon what she considered a corresponding advantage; and Prince Dolgoruki, the Russian minister obtained in February 1889 a document from the shah which gave to Russia the refusal of any railway concession in Persia for a period of five years. The Persian State Bank was established by British royal charter, dated the 2nd of September 1889, and started business in Persia (Oct 23) as the "Imperial Bank of Persia." The railway agreement with Russia was changed in November 1890 into one interdicting all railways whatsoever in Persia

Shah's Visit to Europe, 1889.

In April 1889 the shah set out upon his third voyage to Europe. After a visit to the principal courts, including a stay of a month in England, where he was accompanied by Sir Henry Drummond Wolff, he returned to his capital (Oct. 20). Sir Henry returned to Persia soon afterwards, and in March of the following year the Persian government granted another important concession, that of a tobacco monopoly, to British capitalists. In the autumn bad health obliged the British minister to leave Persia. It was during his stay in England that the shah, for two or three days without his grand vizier, who was mourning for the death of his brother, listened to bad advice and granted a concession for the monopoly of lotteries in Persia to a Persian subject. The latter ceded the concession to a British syndicate for £40,000. Very soon afterwards the shah was made aware of the evil results of this monopoly, and withdrew the concession, but the syndicate did not get the money paid for it returned. This unfortunate affair had the effect of greatly discrediting Persia on the London Stock Exchange for a long time. The concession for the tobacco monopoly was taken up by the Imperial Tobacco Corporation (1891). The corporation encountered opposition fostered by the clergy and after a serious riot at Teherān (Jan. 4, 1892) the Persian government withdrew the concession and agreed to pay an indemnity of £500,000 (April 5, 1892). In order to pay this amount Persia contracted the 6% loan of £500,000 through the Imperial Bank of Persia, which was redeemed in 1900 out of the proceeds of the Russian 5% loan of that year (For details of the tobacco concession and an account of the events which led to its withdrawal, see E Lorini, *La Persia economica*, Rome, 1900, pp. 164–169; and Dr Feuvrier, *Trois ans à la cour de Perse*, Paris, 1899, ch. v, the latter ascribing the failure of the tobacco monopoly to Russian intrigue)

In November 1889 Malcolm Khan, Nizam-ul-Mulk, who had been Persian representative to the court of Great Britain since October 1872, was recalled, and Mirza Mahommed 'Ali Khan, consul-general at Tiflis, was appointed in his stead, arriving in London the following March In 1890 the scheme of a carriageable road from Teherān to Ahvaz was taken up again; the Imperial Bank of Persia obtained a concession, and work of construction was begun in the same year, and continued until 1893. In this year, too, the mining rights of the Imperial Bank of Persia were ceded to the Persian Bank Mining Rights Corporation, and a number of engineers were sent out to Persia The total absence of easy means of communication, the high rates of transport, and the scarcity of fuel and water in the mineral districts made profitable operations impossible, and the corporation liquidated in 1894, after having expended a large sum of money.

Kate Greenfield Case.

Great excitement was caused in the summer of 1891 by the report that an English girl, Kate Greenfield, had been forcibly carried away from her mother's house at Tabriz by a Kurd The British authorities demanded the girl's restitution from the Persian government. The Kurd, a Turkish subject, refused to give up the girl, and took her to Saujbulagh The Turkish authorities protected him, and serious complications were imminent; but finally an interview between the girl and the British agent was arranged, and the matter was promptly settled by her declaring that she had left her mother's house of her own accord, and was the wife of the Kurd. It also became known that she was the daughter of a British-protected Hungarian named Grunfeld, who had died some years since, and an American lady of Tabriz.

Sir Frank Lascelles, who had been appointed minister to Persia in July, arrived at Teherān in the late autumn of 1891. In the following year Persia had a visitation of cholera. In Teherān and surrounding villages the number of fatal cases exceeded 28,000, or about 8% of the population. In 1893 the epidemic appeared again, but in a milder form. In June 1893 Persia ceded to Russia the small but very fertile and strategically important district of Firuza and the adjacent lands between Baba Durmaz and Lutfabad on the northern frontier of Khorasan, and received in exchange the important village of Hissar and a strip of desert ground near Abbasabad on the frontier of Azerbaijan, which had become Russian territory in 1828, according to the Treaty of Turkmanchai.

French Archaeological Concession.

Sir Frank Lascelles left Persia in the early part of 1894, and was succeeded by Sir Mortimer Durand, who was appointed in July and arrived in Teherān in November. In the following year the shah, by a firman dated the 12th of May gave the exclusive right of exploring ancient sites in Persia to the French government, with the stipulation that one-half of the discovered antiquities, excepting those of gold and silver and precious stones, should belong to the French government, which also had the preferential right of acquiring by purchase the other half and any of the other antiquities which the Persian government might wish to dispose of. In 1897 M. J. de Morgan, who had been on a scientific mission in Persia some years before and later in Egypt, was appointed chief of a mission to Persia, and began work at Susa in December

Assassination of the Shah, 1896.

On the 1st of May 1896 Nasur 'd-Din Shah was assassinated while paying his devotions at the holy shrine of Shah-abdul-Azim. Five days later he would have entered the fiftieth (lunar) year of his reign, and great preparations for duly celebrating the jubilee had been made throughout the country. The assassin was a small tradesman of Kermān named Mirza Reza, who had resided a short time in Constantinople and there acquired revolutionary and anarchist ideas from Kemalu 'd-Din, the so-called Afghan sheikh, who, after being very kindly treated by the shah, preached revolution and anarchy at Teherān, fled to Europe, visited London, and finally took up his residence in Constantinople Kemalu 'd-Din was a native of Hamadan and a Persian subject, and as the assassin repeatedly stated that he was the sheikh's emissary and had acted by his orders, the Persian government demanded the extradition of Kemal from the Porte; but during the protracted negotiations which followed he died. Mirza Reza was hanged on the 12th of August 1896. There were few troubles in the country when the news of the shah's death became known. Serious rioting arose only in Shiraz and Fars, where some persons lost their lives and a number of caravans were looted European firms who had lost goods during these troubles were afterwards indemnified by the Persian government. The new shah, Muzaffar-ud-Dīn (born March 25, 1853), then governor-general of Azerbaijan, residing at Tabriz, was enthroned there on the day of his father's death, and proceeded a few days later accompanied by the British and Russian consuls, to Teherān, where he arrived on the 8th of June.

Currency Difficulties.

An excessive copper coinage during the past three or four years had caused much distress among the poorer classes since the beginning of the year, and the small trade was almost paralysed. Immediately after his accession the shah decreed that the coining of copper money should cease and the excess of the copper coinage be withdrawn from circulation. In order to reduce the price of meat, the meat tax, which had existed since ancient times was abolished. The Imperial Bank of Persia, which had already advanced a large sum of money, and thereby greatly facilitated the shah's early departure from Tabriz and enabled the grand vizier at Teherān to carry on the government, started buying up the copper coinage at all its branches and agencies. The nominal value of the copper money was 20 shahis equal to 1 kran, but in some places the copper money circulated at the rate of 80 shahis to the kran, less than its intrinsic value; at other places the rates varied between 70 and 25 shahis, and the average circulating value in all Persia was over 40. If government had been able to buy up the excess at 40 and reissue it gradually after a time at its nominal value when the people required it, the loss would have been small. But although the transport of copper money from place to place had been strictly prohibited, dishonest officials found means to traffic in copper money on their own account, and by buying it where it was cheap and forwarding it to cities where it was dear, the bank bought it at high rates, thus rendering the arrangement for a speedy withdrawal of the excess at small cost to government futile. It was only in 1899 that the distress caused by the excessive copper coinage ceased, and then only at very great loss to government The well-intentioned abolition of the tax on meat also had not the desired result, for by a system of "cornering" the price of meat rose to more than it was before.

https://en.wikisource.org/wiki/Page:EB1911_-_Volume_21.djvu/260

ویکیسۆورسی ئینگلیسی لەم بارەوە نووسیویەتی: رووداوێک لە هاوینی ساڵی ١٨٩١ دا ئاڵۆزی و پشێویەکی زۆری نایەوە. کەیت گرینفیلد، کیژێکی ئینگلیسی لە ماڵی دایکی لە تەورێز، بە زۆر لە لایەن کوردێکەوە رفێندرابوو. بەرپرسانی ئینگلیسی داوایان لە دەوڵەتی ئێران کرد کە کچەکە بگەڕێننەوە. کوردەکەو دەوڵەتی تورکیش ئامادە نەبوون کچەکە تەسلیم بکەن بەڵام گەڕاندیاننەوە بۆ سابڵاغ و زۆر بە توندی چاوەدێریان دەکرد. ئەم کردەوەیە خەریک بوو کێشەی زۆر گەورەی لێ بکەوێتەوە بەڵام دوا جار وتووێژێک لە نێوان کچەکە و نوێنەری بریتانیا رێکخرا و کچەکە ئاشکرای کرد کە ئەو بە دڵخوازی خۆی دایکی و ماڵی دایکی بە جێ هێشتوە. بەوەش کێشەکە چارەسەر کرا. هەروەها روون بۆوە کە ئەو کچی پارێزراوێکی بریتانیاییە کە ناسناوی مەجاریی گرینفیلدی هەبووەو چەند ساڵ پێشتر مردوە. هەروەها خانمە ئەمریکاییەکە لە تەورێز بوو.

Savoudj Boulaq avec le drapeau ottoman.

بینای شابەندەرخانەی عوسمانی لە سابڵاخ – ١٩٠٦ی زایینی

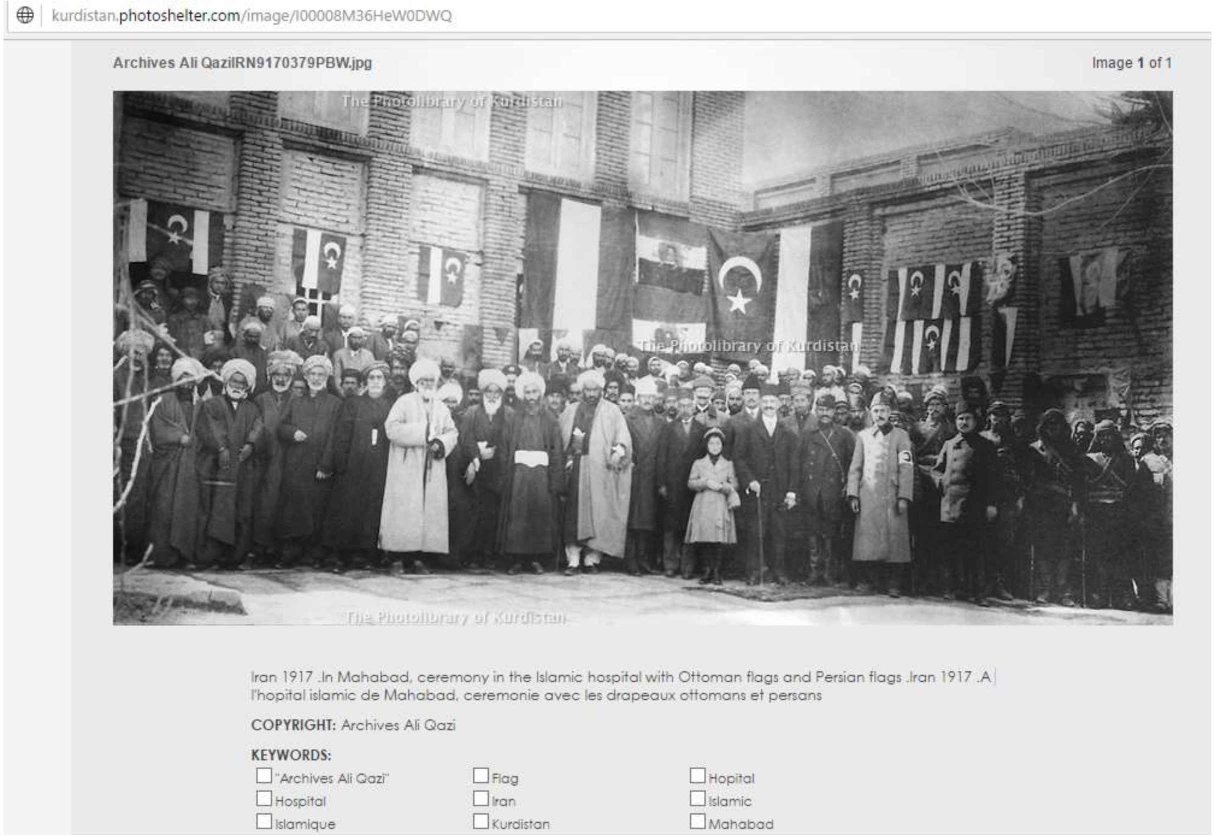

دیوی ژوورەوەی شابەندەرخانەی عوسمانی لە سابڵاخ – ١٩١٧